

MŰHELY

Antonela Capelle-Pogăcean – Nadège Ragaru

Miben „etnikaiak” az „etnikai pártok”? Az MJSZ és az RMDSZ mozgáspályája (II.)*

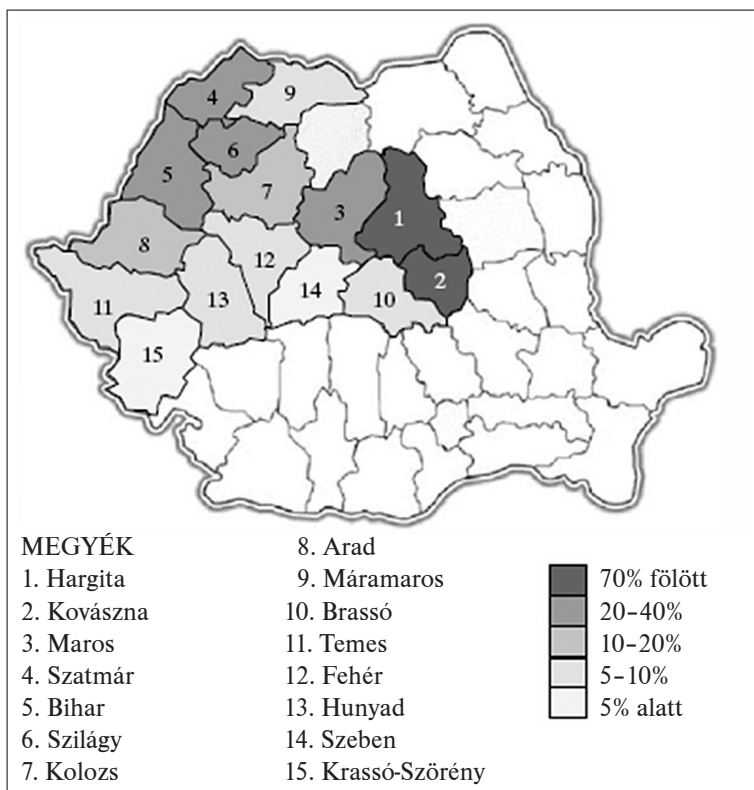
Az „etnikumok fölötti” együttműködéstől az etnikai törés felbukkanásáig: a Romániai Magyar Demokrata Szövetség által bejárt út

Ha a Mozgalom a Jogokért és a Szabadságért egy törökellenes mobilizáció összefüggésében látott napvilágot, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) 1989. december 25-én jött létre, a többségi elit és a magyar politikai vállalkozók közötti együttműködés kedvezőbb környezetében. A Nemzeti Megmentési Front (NMF), amely nemzeti tanácsában egyesítette a Nicolae Ceaușescu által peremre szorított kommunista nomenklatura képviselőit, a régi rendszer ellenzőit és kulturális személyiségeket, megalakulásától kezdődően a magyar közösség két tagját, a disszidens Tőkés László református lelkészt (született 1952-ben) és Domokos Géza író (született 1928-ban) is tagjai között számlálja.

Magyarlakta területek Romániában

Tőkés Lászlót annak a szerepnek tulajdoníthatóan kérték fel, amelyet a kommunistaellenes forradalomban játszott, és amely néhány héten keresztül a román–magyar közeledés jelképévé tette őt. Valójában a temesvári tüntetés kezdetben a magyar református híveket egyesítette, akik meg akarták akadályozni lelkészük eltávolítását, amelyet a klerikális vezetőség büntetésként szabott meg a Ceaușescu-rendszerrel szembeni tevékenységéért. Tőkés

* *Forrás:* En quoi les „partis ethniques” sont-ils „ethniques”? Les trajectoires du MDL en Bulgarie et de l’UDMR en Roumanie. *Questions de Recherches/Research in Question*, Centre d’études et de recherches internationales Sciences Po, 25/2008. június. <http://www.ceri-sciences-po.org/publica/qdr.htm>. A tanulmány első része a *Magyar Kisebbség* 2009/3-4-es lapszámában jelent meg.

Forrás: Antonela Capelle-Pogăcean - Nadège Răgaru: Les partis ethniques, des partis comme les autres? Les expériences du MDL en Bulgarie et de l'UDMR en Roumanie. *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, 38, 2007/4, 128.

ellenállása egyrészt az emberi jogokra (különösen a vallásszabadságra) támaszkodott, ekképpen, más kelet-európai harcosokhoz hasonlóan, a Helsinki egyezmények (1975) által nyújtott lehetőségekkel élve, másrészt pedig az identitásképzés regiszterére. A vallásosság mint a magyarság kifejezésének előnyben részesített hordozója mozgósítódik, újraélesztve így az erdélyi regisztert, amely egymásra helyezi a hitvallást és a nemzeti azonosulást.¹

¹ Az erdélyi románok a 17. század óta ortodoxokra és görög katolikusokra oszthatók, a magyarok katolikusok vagy protestánsok. A modern nemzeti konstrukciók ezekkel a vallásos szocializációs formákkal élnek az identitás területeinek a megerősítése érdekében. 1992-ben a romániai magyarok felekezeti hovatartozása a következőképpen oszlott meg: 47,1% református, 41,2% katolikus, 4,6% unitárius, 1,2% evangélikus, 0,8% baptista, 4,3% más, 0,2% „vallási felekezeten kívüli”. Lásd Határon Túli Magyarok Hivatala: Romániai magyarság, 2003. Hozzáférhető a következő honlapon:

A vallás mozgósítását a kommunista rendszer tette lehetővé, amely a vallásosságot mint „mást” és „másholt” építi fel, amelyből kiindulva lehetséges a politikai rendszer megkérdőjelezése. A magyar közösségek esetében, különösen a városi lakosságnál, a politikai és gazdasági helyzet 1970–1980 közötti romlása, a társadalmi mobilitás lehetőségeinek beszűkülése és az elittek peremre szorulása a hivatalos nacionalizmusnak tulajdoníthatóan egy magyar, „eticizált” vallásosság újraérvényesítésével jár együtt.

E folyamat kibontakozásának megnyilvánulásaként és ezzel egyidőben a mozgalom lelkesítőjeként Tökés László az 1980-as évek elejétől bírálja saját felekezeti társainak a helyzetét. Családi kapcsolatainak – családjá több generáció lelkészt adott,² és kontaktusban állt a nyugat-európai és magyarországi református egyházakkal –, de a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyar kisebbségek témáját az 1980-as évek második felében szintén beemelő magyar antikommunista ellenzék és a hivatalos körök támogatásának is köszönhetően nemzetközi ismertségre tesz szert. A budapesti média 1988–1989-ben a romániai magyarok fő védelmezőjeként mutatja be. A lelkész körüli mozgósítás kiterjed, amikor a Temesvári Egyetem román hallgatói 1989. december 16-án csatlakoznak a magyar hívekhez, és Ceaușescu-ellenes jelszavakat kiáltanak. Egy kis közösség tüntetése kommunistaellenes népi felkeléssé alakul.

Tökés Lászlóval ellentétben Domokos Géza író egy vidéki származású értelmiségi nemzedékhez tartozik, aki az 1950-es években, a kommunista időszak kezdetén megtapasztalja a társadalmi mobilitást, és akinek az új élet ígéreteiben való hite fokozatosan elenyészett. 1969-ben való létrehozásától Domokos vezeti az egyik legjelentősebb kisebbségi kulturális intézményt, a *Kriterion* kiadót. A kisebbségi kulturális körök értékelik a formális és különösen az informális szabályok általa való kezelését, mely lehetővé tette a cenzúra megkerülését és magyar írók kiadását, ekképpen egy magyar közösség létezésének tanúsítását Romániában. 1984-ig a Kommunista Párt

http://www.hhrf.org/htmh/?menuid=060204&news021_id=1739 [Letöltve: 2009. május 23.]

2 Édesapja a kolozsvári református püspökség püspökhelyettesi tisztségét töltötte be. A vezetőséggel való konfliktusokból kifolyólag peremre szorult, a kolozsvári református Teológiai Intézet tanárává nevezik ki. László a hetedik a család nyolc gyereke közül. Egyik bátyja 1968-ban Kanadába emigrált, onnan támogatta a lelkész disszidensi tevékenységét. Lásd Mioc M.: *Revoluția fără mistere. Începutul revoluției române: cazul László Tökés*. <http://procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/mmioc/revmistere/default.asp.htm> [Letöltve: 2008. május 17.] és Tökés László visszaemlékezései, Tökés László: *Temesvár ostroma*. Hungamer Kiadó, Budapest, 1990.

Központi Bizottságának póttagja, azonkívül Domokos Géza személyesen ismerte a *nomenklatura* tagjait, a Nicolae Ceaușescu által peremre szorított reformátorokat, különösen Ion Iliescut. 1989. december 25-én egyike az RMDSZ kezdeményezőinek, amelyet 1993 januárjáig vezet. Többek között a Domokos Géza ösztönzésére az NMF más magyar személyiségeknek is megnyílik. Király Károly (1930-ban született), valamikori magasrangú kommunista káder, akit 1977-ben marginalizáltak, azt követően, hogy a magyar-ellenes politika ellen tiltakozott, az NMF nemzetiségekért felelős alelnökévé van kinevezve. A magyar értelmiség más tagjai jelentős funkciókhoz jutnak az Oktatásügyi és a Kulturális Minisztériumokban (miniszterhelyettesek), és az NMF erdélyi megyei és municípiumi tanácsaiban.

Ugyanez a befogadási logika áll az NMF által 1990. január 5-én elfogadott, a „nemzeti kisebbségek” jogaira vonatkozó nyilatkozat eredeténél. A szöveg leleplezi az előző rendszer nacionalista gyakorlatát, és meghatározza az új kisebbségi igazgatást irányító elveket. Kihangsúlyozza „Románia területi egységét”, „nemzeti szuverenitását” és „oszthatatlan” jellegét³. Ezzel egyszerre üdvözli az RMDSZ megalakulását, és megerősíti, hogy „az egyéni és kollektív nemzeti jogok és szabadságjogok alkotmányos garanciáinak” kidolgozása szükséges. Habár a kisebbségi „önmeghatározásra” való utalást elkerüli, az autonómia gondolata implicite jelen van: „Biztosítani kívánjuk a nemzeti kisebbségek jogát, hogy politikai, társadalmi és szellemi életük problémáit saját demokratikus szervezeteik, az államhatalom, a közigazgatás, valamint a civil társadalom szerveiben a maguk soraiból jelölt, illetve választott képviselők útján oldják meg.”⁴ Az NMF nyilatkozata azonfelül elismeri a kisebbségek ama igényének legitimitását, hogy „fenntartsák és folytassák kapcsolataikat azon nemzetekkel, amelyekhez a közös nyelv, valamint a kulturális és történelmi hagyomány szálai fűzik őket”, mindamellettt pontosan meghatározva, hogy ezek a kapcsolatok nem lehetnek a kisebbségek hazájukhoz, a „demokratikus Romániához” való lojalitásának a kárára.⁵

3 Lásd Domokos Géza: *Esély I. Visszaemlékezés 1989–1992*. Pallas Kiadó, Csikszere-da, 1996, 90. A teljes szöveg: „A Nemzeti Megmentési Front megalakulással veszi tudomásul az RMDSZ 1989. december 25-i Kiáltványának ama kitételét, miszerint a szervezet Románia területi egységének és nemzeti szuverenitásának elvi alapján áll, és valamennyi kisebbségnek a helyi autonómia elveire alapozott önmegvalósítását a román néppel való szoros együttműködésben, az oszthatatlan román állam keretei között tűzi ki céljául.”

4 Uo. 91.

5 Uo. 92.

A magyarok első mozgósítása a Ceaușescu-rendszer bukását követő órákban történt, és több erdélyi városban, illetve Bukarestben szervezkedtek.⁶ Kolozsváron, Erdély „fővárosában” tizenöt egyetemi tanár és író ragadt tollat a „magyar demokrata értelmiség” nevében, és 1989. december 23-án közzétett egy kiáltványt, amely kiemelte a kommunizmus bukása által elindított szakadás sajátosan kisebbségi dimenzióját. A szöveg felszólítja a „független Romániát”, hogy biztosítsa „a nemzetiségek politikai-kulturális önrendelkezését és önkormányzatát”⁷. Az anyanyelvű oktatás és az 1959-ben – amikor a rendszer a nacionalista fordulatát hajtotta végre – megszüntetett Bolyai Egyetem újramegnyitása a prioritások között szerepeltek. A „kolozsvári csoport” 1989. december 25. után csatlakozott a Romániai Magyar Demokrata Szövetséghez, amelynek az alapjai Bukarestben vannak léteve egy Domokos Géza vezette kezdeményező bizottság által. A felhívásra felelve létrejönnek az RMDSZ megyei (és municípiumi) bizottságai Erdélyben, ahol a magyarok 99%-a lakik. 1990. január 7-ig, a területi küldöttek Kolozsváron szervezett első gyűlésének időpontjáig, ezek a megyei szervezetek több ezer tagot vonzottak.⁸

1990. január 26-án törvényesen bejegyezve az új Szövetséget mint ernyőstruktúrát fogják fel, amely „képviseli a romániai magyarság egészének érdekeit”, és „tömöríteni kíván minden olyan mozgalmat, szervezetet vagy csoportosulást, amely elfogadja alapelveit”.⁹ Három 1990-ben bejegyzett párt illeszkedik ebbe a keretbe anélkül, hogy sikerülne egy egyedi identitást kiszabni: a Romániai Magyar Kereszténydemokrata Párt, a Romániai Magyar Kiszgazdapárt és a Romániai Magyar Dolgozók Egyesülete. A Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetségének (MISZSZ), amelyet hivatalosan 1990. január 18-án hoztak létre, ezzel szemben sikerült helyi bizottságokat alapítani. Az RMDSZ-be mint különálló entitás lép be, és az 1990 áprilisi első kongresszus után a magyar szervezet vezető fórumaiban képviselve van. 1992-től a három platform (liberális, kereszténydemokrata és szociálde-

6 Bakk Miklós: Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után. *Régió* 1999/2, 81–116.

7 Hívó szó. In Bárdi Nándor – Eger György: *Útkeresés és integráció. Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989–1999*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000, 45–46. 45.

8 1994–1995-re az RMDSZ 600 000 tagot számolt. Lásd Udvardy Frigyes: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1990–2003. Hozzáférhető a következő honlapon: <http://udvardy.adatbank.transindex.ro/> [Letöltve: 2008. június 29.].

9 A Romániai Magyar Demokrata Szövetség szándéknyilatkozata. In Bárdi–Eger (szerk.): i. m., 53–60. 53.

mokrata) és egy nemzeti szabadelvű kör, a fiatalok Föderációjának politikai ága megjelenésével az ideológiai csoportok intézményesülnek a Szövetségben. Azonfelül az 1992-es első helyi választások növelik az oly fontos megyei és municípiumi szervezetek súlyát az RMDSZ-ben.

A Szövetség építkezése a közösségi önszerveződés elképzeléséből táplálkozik, melyet a kétértelműségén túl a legtöbb politikai, egyesületi és vallási vállalkozó osztott. Ebben a perspektívában a Szövetség feladata egyrészt a romániai magyar „etno-civil társadalom” bátorítása¹⁰ és egy egységes keret nyújtása, amely lehetővé teszi pluralitásának kifejezését. Másrészt célja a magyarok politikai érdekeinek kikristályosítása a román politikai szinten. Túl az 1990 és 2000 közötti szervezeti változásokon az ernyőszerkezet továbbra is megjelenik az utolsó, 2007-es RMDSZ-programban, amely „a romániai magyarság különböző autonóm, területi, politikai és rétegszervezeteinek érdekvédelmi közössége, amely országos és helyhatósági szinten ellátja a romániai magyarság közképviselését, egyezteteti és ösztönzi a társadalmi önszerveződés különböző formáit”.¹¹

1990 januárja és márciusa között a helyi és országos politikai dinamikák megerősítik a közösségi önszerveződés ezen elképzelését, törekennyé téve az 1989. december 22-én elkezdett román és magyar elitek közötti együttműködés logikáját.¹² 1990 januárjától az 1980-as években a kommunista rendszer által megszüntetett magyar iskolák helyreállítására irányuló magyar kérés ellenmozgósítást idéz elő több erdélyi városban. Ezek megnyerik a hadsereg egyes tisztjeit, régi politikai rendőrség kádereit, rendőröket, bírókat, ügyvédeket, tanárokat, azaz egy olyan román személyzetet, amelynek a társadalmi mobilitása a kommunista rendszer nacionalista fordulata által előnyben volt részesítve.¹³ A magyar mobilizációk egy kommunista rendre való utalás által legitimálják magukat, melyet mint a magyaro-

10 Kántor Zoltán: Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom: alternatívák vagy kényszerpályák? *Magyar Kisebbség*, 2002/1, 3–20. Hozzáférhető a következő honlapon: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=18&cikk=m020101.html>. [Letöltés időpontja: 2008. május 21.]

11 Vö. az RMDSZ VIII. kongresszusán elfogadott programmal (2007. március 2–3.). Hozzáférhető a következő honlapon: http://www.rmdsz.ro/dokumentumok/_RMDSZ_Program%202007.pdf [Letöltve: 2008. április 10.].

12 Csergő Zsuzsa: Beyond Ethnic Division: Majority-Minority Debate About the Postcommunist State in Romania and Slovakia. *East European Politics and Societies* 16(1), 2002, 1–29.

13 Tom Gallagher: *Democrație și naționalism în România*. All Educational, București, 1998, 114.; Alina Mungiu-Pippidi: *Transilvania subiectivă*. Humanitas, București, 1999.

kat kétszeresen, állampolgárként és „erőszakos beolvasztásnak” kitett kisebbségként sújtó rendet fognak fel.¹⁴ Ebben az olvasatban, amely újra beilleszti a kommunista rendet egy lineáris történelembe, ez utóbbi mint az első világháború és Erdély Romániához való visszacsatolása után kikristályosodó román nemzeti gyakorlatok meghosszabbítása értelmeződik. A többségi káderek reakcióit hasonlóképpen a múlt olvasata táplálja, amely lehetővé teszi a regionális elittek közötti versengés újrafogalmazását a szomszédos Magyarország és a magyarok által fenyegetett román Erdély védelmének terminusaiban.

Néhány városban kikristályosodva – Marosvásárhelyen a gyors „elrománosodás” okán¹⁵ vagy Kolozsváron, ahol a magyar egyetem kérdése szítja a szenvedélyeket – ezek a helyi mobilizációk regionális és nemzeti szinten folytatódnak, erdélyi származású nacionalista szereplők által támogatva. 1990. február 6-án Marosvásárhelyen létrehozzák a *Vatra Românească* kulturális egyesületet. Ez ad életet 1990. március 15-én az Erdélyi Románok Nemzeti Pártszövetségének¹⁶ (néhány hónappal később Román Nemzeti Egység Pártra¹⁷ keresztelték át). Ezek a szereplők mérsékelik a politikai versengés felerősödésével szembesülő központi hatalom magatartását a magyar *politikai követelésekkel* szemben. 1990. január 23-án Ion Iliescu bejelenti hogy az NMF politikai párttá alakul, és részt fog venni az 1990. május 20-i választásokon. A bejelentés utcai tüntetéseket idéz elő, amelyek január 28. és 29-én hevesen szembeállítják egyfelől a „kommunistaellenes” pártok híveit, akik egy „kommunistaként” minősített Frontnak a hatalom megkaparintását célzó kísérletére mutatnak rá, másfelől az NMF védelmezőit.

Ez a fejlemény egyformán gyengítette az RMDSZ „bukaresti” vezetőit, különösen Domokos Gézát, az NMF-fel való együttműködés előidézőjét. Ezzel szemben megerősíti a Szövetség területi szervezeteit. Egyesek közülük – különösen Marosvásárhelyen, valamint Kovászna és Hargita megyékben, ahol a magyarok a lakosság többségét képezik (vö. 2. sz. térkép) – tüntetéseket szerveznek, hogy megértessék a magyar követeléseket a „bukarestiek” modellje szerint. A mobilizációs és ellen-mobilizációs ciklusok 1990. március 19–20-án a marosvásárhelyi magyar–román közti szembeszálláshoz vezetnek. Az RMDSZ székhelyét a román tüntetők feldőlják, és az erő-

14 Vö. Domokos Géza: i. m. 205–213.

15 A román lakosság aránya 22,41%-ról (1956) 46,70%-ra (1992) nőtt. Varga Á.: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája (1850–1992)* <http://varga.adatbank.transindex.ro/?pg=3&action=etnik&id=568> [Letöltve: 2008. május 23.].

16 Partidul de Uniune Națională a Românilor din Transilvania (- a szerk.)

17 Partidul Unității Naționale Române, PUNR (- a szerk.)

szak több magyar és román (bizonyos becslések szerint 5, mások szerint 8) halálos áldozatot és kétszáznál több sérültet eredményez. A magyar szereplők által magyarelles pogromnak minősített epizód megingatja az RMDSZ együttműködését az NMF-fel, amelynek a nacionalista retorikája megerősödik, a magyar lakosságban az „ostromlott kisebbség” képzetét táplálva. Az 1990. május 20-i első törvényes választások eredményei megerősítik ezt a dinamikát. Ha az NMF kényelmes többséget biztosított magának a parlamentben (a szavazatok 66,3%-a), az RMDSZ, aki a szavazatok 7,23-át gyűjtötte össze, a második parlamenti erővé válik, és közeledik a „kommunistaellenes” ellenzékhez.

Ez a kontextus a magyar szervezet egységét erősíti. Mégis az RMDSZ nincs híján belső feszültségeknek, melyeket káderei szerteágazó politikai pályafutásai, regionális és nemzedéki hovatartozásuk, családi emlékeik stb. táplálnak. A „bukaresti” vezetőket azzal gyanúsítják, hogy túlságosan távol vannak az Erdéllyel azonosított magyar világtól, és nagyon jól beilleszkedtek – egyfajta „identitásbeli felhígulás” árán – a főváros román környezetébe. Az RMDSZ első kongresszusától (1990. április 21–22.) érzékelhető második feszültségi pontot a múlt kérdése, és annak a magyar elitek közötti versengésben való felhasználása képezi, épp amikor a kommunista/kommunistaellenes törés a román politikai színteret strukturálja. A disszidensek és a fiatal nemzedék képviselői Domokos Géza legitimitását vitatják, mivel a kommunista elithez tartozott. Habár ez utóbbi 1993-ig megőrizte a Szövetség elnöki pozícióját, amikor is visszavonult a politikai életből, 1990-ben egy, az ellenállásból származó alelnökkel, az 1986-ban Svájcba emigrált, 1989-ben Magyarországra telepedett és 1990-ben Romániába visszatért Szöcs Géza költővel (született 1953-ban) van körülbástyázva. Tökés László a két református püspökség egyikének vezetőjévé előléptetve 1990-ben a Szövetség tiszteletbeli elnökévé válik.

A belső viták egyformán vonatkoznak a megvédeni kívánt közösség meghatározására, annak helyére a román államban és a Magyarországgal való kapcsolataira. Feltörvén, ezek a feszültségek végül a „méréseltek” és a „radikálisok” címkével ellátva lettek megközelítve. Az első a „pragmatikusokat” jelöli, akik inkább hajlanak a „társadalom demokratizálása” jelszót követő román pártokkal való együttműködésre. Az RMDSZ tiszteletbeli elnöke körül összegyűlve a „radikálisok” inkább a külső, magyar és nyugati nyomásgyakorlásra számítanak a többségi társadalomtól elkülönítettként felfogott magyar közösség állapotának javításában. Markó Béla szenátor (született 1951-ben) RMDSZ elnökké választása 1993 januárjában még egyszer példázza a kompromisszumkeresést a magyar egység meg-

őrzése érdekében. Markó Béla csakugyan „radikálisabbnak” tűnt, mint elődje, „mérsékeltbbnek”, mint a tiszteletbeli elnök. Erdélyi magyar közegben szocializálódva nem birtokolta a bukaresti szokásokat úgy, mint Domoșos. 1989. december 22-től részt vállalva az RMDSZ létrehozásában, az új elnök költő, a marosvásárhelyi *Igaz Szó* kulturális folyóirat szerkesztője. A román politikai színtér általános alakulása, az a hely, ahonnan ebben részt vett – az RMDSZ elnöksége – és a kisebbségi politikai mező növekvő kétosztatúsága, végül a „mérsékelt” mezőbe vonja.

A bulgáriai törökök és a romániai magyarok által bejárt pályák megfigyelése által feltárulnak az „etnikai” pártok megjelenésének feltételei, amelyeket hasonló módon a kommunizmus összeomlása határoz meg, de különböző történelmi képzetekből vannak merítve.¹⁸ Bulgáriában egy kisebbségi párt létrehozása nem büszkélkedhet történelmi tradícióval, amelyből a bulgáriai török elitek meríthettek volna. Az MJSZ létrehozása mindenekelőtt az etnicitás politizálásának terméke, melyet az 1984 és 1989 közötti erőszakos beolvasztás váltott ki: a kezdeti terv ellentétéként a kényszeres bolgárosítás újra működésbe hozza a megkülönböztető csoporthoz tartozás érzését, és végeredményben egy politikai törekvést. Párhuzamosan, a „nemzeti reneszansznak” nevezett folyamat kiváltja a hosszú időn keresztül lojális török elitek (tanárok, kulturális elitek, a párt helyi és regionális káderei, felelős közigazgatási személyek) elidegenedését attól a kommunista párttól, amelynek a társadalmi előrelépésüket köszönhetik. Így egy autonóm pártosodás kereteit szolgáltatja. Ezzel szemben az RMDSZ létrehozása Romániában nem előzmények nélküli. A fennálló osztrák, és 1867-től, osztrák–magyar időszaktól számítva az etnicitás politizálása inkább megújul a kommunista időszak folyamán. Miután új kisebbségi elitek kialakítására törekedett, akik az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején felállított magyar nyelvű intézetekben szocializálódtak, a román kommunista rendszer „nemzetiesült”, e törekvés radikalizálódásával az 1980-as években. Ekkor Magyarország nemzetközi porondra vitte a magyar kisebbség által elszenvedett hátrányos megkülönböztetések kérdését, előidézve, román oldalon, az Erdélyt fenyegető magyar irredentizmus témájának felélénkítését. A magyar identi-

18 Antonela Capelle-Pogăcean – Nadège Răgaru: Minorités revisitées. Constructions stato-nationales et parcours identitaires chez les Hongrois de Roumanie et les Turcs de Bulgarie. *Sfera politicii* nr. 129-130, 2008, <http://www.sferapoliticii.ro/sfera/art05-pogacean-ragaru.html>.

tás körüli politikai vita megmerevedése táplálta a kisebbségi mobilizációt Nicolae Ceaușescu rendszerének bukásakor.

Bulgáriában, akárcsak Romániában, a modern állam megalakulása óta kikristályosodó és kontextuális újraértelmezés tárgyát képező kisebbségi reprezentációk meglete meghatározza a kisebbségi ügyek pártkeretek közötti kezelésének lehetőségeit. Mindamellet nem meríti ki az új kisebbségi formációk strukturális feltételeinek megértését, sem a választási prioritásait. Ezeket az elgondolható rend és a lehetséges rend kereszteződésében kell körvonalazni. Ez utóbbi a kommunizmus bukásakor épül, az etnikai törés kiemelkedési formái és a politikai spektrum újra többpártivá válásának módozatai által. Bulgáriában ebből a kölcsönhatásból születik meg egy olyan konfiguráció, amelyben az MJSZ által megfogalmazott kulturális igények kizárják a területi autonómia követelését, a felsőfokú török nyelvű oktatást vagy a közigazgatásban való részarányos képviselést. Ezzel ellentétben Romániában ilyen régtől kikristályosodott tematikai mezők prioritással bírnak az RMDSZ céljainak a megfogalmazásában. Másfelől, ott, ahol az MJSZ mint erőteljesen Ahmed Dogan személyisége körül strukturálódó szervezet épül fel, és egy függőleges elv mentén szerveződik, az RMDSZ nyitott és többtagú, fontos osztóvonalak által átszelt ernyőszervezetként jellemezhető.

Mindkét esetben az új kisebbségi képződmények pozíciója együtthat a pártos színtér strukturálásával és saját intézményesülésével. Ezek azok a kölcsönhatások, amelyeket a továbbiakban szemügyre veszünk, visszatérve a kisebbségi pártok politikai kínálatára és az identitás-jelölők által betöltött helyre.

A választási mobilizáció regiszterei: az etnicitás mint erőforrás?

Az MJSZ és az RMDSZ választási sikerei és határai: különböző megszilárdulási utak

Tizenöt év alatt mind az MJSZ-nek, mind az RMDSZ-nek sikerült megszilárdulni a bulgáriai és a romániai politikai porondokon. Kevésbé voltak érintve a „büntető szavazatok” által, amelyek több „nem etnikai alapú” szervezetet megingattak, és hosszú ideig sikerült elkerülniük a konkurens képződmények tartós beilleszkedését. Kétséggkívül, a kettő közül az MJSZ által bejárt út volt bajosabb: a Mozgalom által birtokolt mandátumok száma az 1994-ben megszerzett 15 (a 240-ből) és 2005 júniusában szerzett 34 között

ingadozott (lásd az 1. táblázatot).¹⁹ A szavazatok alapján a Mozgalom közben megerősítette saját választói bázisát, az 1997-ben regisztrált 323 429-ről 2005-ben 467 400-ra emelkedett a szavazók száma, ami az 1991-es teljesítményt (418 168 szavazat) felülmúló eredmény. Mindamellet őrizkednünk kell ennek az útvonalnak egy lineáris értelmezésétől. A 2005. júniusi eredmények egy olyan összefüggésrendszerbe ágyazódnak, amely valószínűleg nem fog újra előfordulni: a választási törvény és a szavazás megszervezése lehetővé tette a Törökországban letelepedett bulgáriai törökök mobilizációját, a roma környezetbe való áttörést, és végül a *Ataka* xenofób bulgár szervezet megjelenése által megerősítette a választók mozgósítását. Eközben, egy évtized alatt, a Mozgalom a Jogokért és a Szabadságért megpróbálta változatosá tenni a választói bázisát, a török közösségen túl megkísérelvén jelentékeny politikai szereplőként fellépni a pomák közösségben (1993-1994-től, mégpedig a közös muzulmán hovatartozással játszva) és a roma közösségben (különösen 2000 kezdetétől).²⁰ A más kisebbségek irányában történő nyitás az egyik legfontosabb eredeti vonását képezi az MJSZ pályájának (nevezetesen az RMDSZ-ével szemben).

19 Ebben a periódusban Bulgária csupán egyszer változtatta meg a választás módját, az 1990-es választáskor vegyes választási rendszert (20 szék arányos képviselői rendszerben, 200 szék két fordulóban többségi választási rendszerben van kiutalva) fogadva el, mielőtt 1991-ben áttért volna az arányos választási rendszerre, 4%-os küszöböt alkalmazva, a d'Hondt módszerrel történő újraelosztással és 200 székkel. Az Országgyűlés egykamarás. Az ország 31 választási kerületre van felosztva, amelyek a 28 megyének (*oblasti*) plusz három kerületnek (Szófia három választási kerületre van felosztva, Plovdiv város le van választva Plovdiv régióról) felelnek meg.

20 Az MJSZ választási sikere a roma választók körében a sajtóban és a bolgár politikai vezetésben általában a roma szavazatok „megvásárlásaként” értelmeződik. Érvük, habár nem mindig hiteltelen, mégis mellőzi az MJSZ következetes politikai munkálkodását azért, hogy a roma negyedekben beazonosítsa a partnereket, saját listájára tegye a roma jelölteket a parlamenti, és, még inkább, az utolsó helyhatósági választásokon. Ez a választási stratégia lehetővé tette számára a szavazatok elnyerését Bulgária északi és észak-keleti régióiban, ahol csak nagyon kevés török él (mint Vidinben, Montanában, Vracában és Plevnán). Lásd Elena Marusiakova - Veselin Popov: ONG, mouvements et partis roms en Bulgarie: quels modes d'organisation pour quelle articulation des intérêts? [Civil szervezetek, mozgalmak és roma pártok Bulgáriában: milyen szerveződési módok - milyen érdektaglalásnak?] *Revue d'études comparatives Est-Ouest* 38(4), 2007, 49-66.

A Mozgalom a Jogokért és a Szabadságért választási eredményei (1990–2005)

	1990. június 10/17.	1991. október 13.	1994. de- cember 18.	1997. április 19.*	2001. június 17.**	2005. június 25.
Szavazatok száma	n.a.	418 168	283 094	323 429	340 395	467 400
Szavazatok aránya (%)	7,40	7,55	5,44	7,60	7,45	12,81
MJSZ képviselői helyek száma	23	24	15	19	21	34
Mandátumok száma	400	240	240	240	240	240
Részvételi arány (%)	90,80	83,87	78,05	62,93	67,03	55,76
Rangsor	3. a 7-ből	3. a 3-ból	4. az 5-ből	3. az 5-ből	4. a 4-ből	3. a 7-ből

Forrás: Bálgarskite izbori 1990-1996, Sofia: Iz. Demokratični Tradici-Demetra, 1997, 18. az 1990-es választásokhoz; a Központi Választási Bizottság a későbbi választásokhoz.

* Az 1997-es választásokon az MJSZ egy koalícióban – Szövetség a nemzeti jóléért (SZNJ/Alliance pour le salut national) – jelenik meg, amely a monarchistákat (Bolgár Királyság Konföderáció), az agrárpártiakat (Nikola Petkov Agrárpárt), a környezetvédőket (Zöld Párt) és a Demokratikus Erők Szövetségének hitszegőit (a Demokratikus Centrum Párt és az Új Választás) tömörítette.

** 2001 júniusában az MJSZ a Liberális Szövetség és az „Evroroma” politikai mozgalomból álló koalíció élére állt.

De azért a Mozgalom a Jogokért és a Szabadságért nem volt teljes mértékben megkímélve a szakadásoktól (amelyet a bolgár bal- és jobboldal is lelkesen támogatott). Kétségkívül, a legjelentősebb az MJSZ ex-képviselője, Güner Tahir nevéhez fűződik: a DESZ-szel való szövetség híveként az 1997 áprilisi választások alkalmával Tahir egy kezdeményező bizottságot hozott létre, melynek meghirdetett célja az MJSZ politikai szövetségeinek és vezetőségének a megújítása. A pártból való kizárása után 1998-ban létrehozta a Nemzeti Mozgalmat a Jogokért és a Szabadságért (NMJSZ), amely, dacára

az 1999 októberi helyhatósági választások bátorító eredményeinek,²¹ képtelen volt saját arcukat teremteni. Azzal gyanúsítva, hogy a volt kommunista állambiztonságnak dolgozott, Güner Tahirnak le kellett mondania arról, hogy 2001-ben a DESZ listáján szerepeljen. Jelenleg, az MJSZ-en kívül, két kisebb formáció törekszik arra, hogy a török és a muzulmán választókat képviselje. Az egyik a Török Demokrata Párt (TDP), amelyet 1993-ban alapított Adem Kenan, az MJSZ volt képviselője (1990–1991), akit 1992-ben kizártak, mivel a „nemzeti kisebbség” elismerését és területi autonómiát kért. Beiktatás nélkül, a választásoktól távolmaradva, pártja virtuálisan nulla hatásnak örvend. A másik az Igazság Demokrata Pártja (IDP), amely 1993-ban lett létrehozva Nedim Gendžev, volt nagy mufti által, akit 1992-ben a Vallásügyi Hivatal eltávolított tisztségéből. A szocialistákhoz való közelállásáról híres szervezete a szavazatok 0,24 %-át szerezte meg 2001-ben, és lemondott a 2005-ös választáson való indulásról.

Romániában az RMDSZ által szerzett képviselői helyek száma viszonylag stabil maradt a nemzeti hierarchiában, mindamellett visszaesett a 2004. november 28-i választások óta.²² A törvénymódosítások, amelyek elsősorban a választási küszöbre vonatkoztak (2000-től 5%),²³ kevésbé befolyásolták a magyar szervezet eredményeit, amely 6,2% és 7,3% között mozog. A csökkenés inkább a kapott szavazatok számában tükröződik, amely 990 000-ről a 2004-es a parlamenti választásokon 629 000-re esett vissza. Ez a visszafejlődés egy erős demográfiai (többek között a Magyarországra történő kivándorláshoz kötődő) hanyatlással magyarázható,²⁴ de egy ki-

21 Az NMJSZ csupán 72 községben állított jelöltet, és 14 másik településen koalícióban: két kisebb municípiumban és 29 faluban nyert.

22 A kéziratot 2008 júniusában zártuk le. Az azóta megtartott parlamenti és helyi választások eredményeit nem vettük számításba.

23 A listás, arányos képviselői rendszert 1990-ben vezetik be (92/1990. törvény), a 41 megye és Bukarest municípium szolgálva választási körzetekként. A 68/1992. törvény a képviselők és a Szenátus megválasztásáról 3%-os küszöböt határoz meg, a 129/2000. sürgősségi rendelet a pártok esetében ezt 5%-ra emeli. Lásd: http://legislatie.resursepentru-democratie.org/373_2004.php [Letöltve: 2008. június 20]. 2008 márciusában egy új választási törvényt fogadnak el, amely bevezeti az egyfordulós uninominális rendszert. Hozzáférhető az alábbi honlapon: http://www.dreptonline.ro/legislatie/legea_votului_uninomial_alegere_deputati_senatori_alesi_locali_35_2008.php [Letöltve: 2008. június 20.].

24 1992 és 2002 között a magyar lakosság száma 1 624 959-ről (a lakosság 7,1 %-a) 1 434 377-re (6,6%) módosult. Ez a visszaesés (11,7%) jelentősebb, mint az össznépességé (4,2 %). Lásd Institutul Național de Statistică: *Recensămînt 2002*, București, 2002, <http://www.recensamant.ro> [Letöltve: 2008. június 13.].

sebb választási mozgósítással is (amely mindamellettt kevéssel magasabb marad a magyarok között a többségi lakossággal összehasonlítva)²⁵. A választói preferenciák változatossá válása – főként a rivális szervezet, a 2003 júliusában létrehozott és 2008 januárjában törvényesen bejegyzett Magyar Polgári Szövetség (MPSZ) előnyére, amelynek a választói bázisa a nagy többségében magyar lakosságú Hargita és Kovászna megyékbe helyezhető – mindezideig kevéssé adhat számot az RMDSZ-re leadott szavazatok számának a csökkenéséről. De olyan helyi politikai vállalkozók kezdeményezésére történő felbukkanása, akiknek meghiúsult az a terve, hogy az RMDSZ területi szervezetei fölött ellenőrzést gyakoroljanak ott, ahol a magyar lakosság többségben van, jelzi a magyar egység hibáit.

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség választási eredményei (1990–2004)

	1990. május 20.		1992. szeptember 27.		1996. november 3.		2000. november 26.		2004. november 28.	
	KH*	Sz**	KH	Sz	KH	Sz	KH	Sz	KH	Sz
Szavazatok száma	991 601	1 004 353	811 290	831 469	812 628	837 760	736 863	751 310	628 125	637 109
Szavazatok aránya (%)	7,32	7,20	7,46	7,58	6,64	6,82	6,80	6,90	6,19	6,23
RMDSZ mandátumok száma	29	11	27	11	25	11	26	12	22	10
Mandátumok összesen	387	140	343	140	343	140	345	140	332	137
Részvételi arány (%)	86,19	86,19	76,29	76,29	76,01	76,01	65,31	65,31	58,51	58,51
Rangsor	2. a 19-ből	4. a 17-ből	5. a 7-ből	5. a 8-ből	4. a 6-ből	4. a 6-ből	5. az 5-ből	5. az 5-ből	4. az 5-ből	4. az 5-ből

Forrás: Romániai parlamenti választások (1990–2004). Hozzáférhető: <http://valasztasok.adatbank.transindex.ro/> (letöltve 2006. szeptember 10-én).

* KH: Képviselőház; ** Sz: Szenátus.

25 Bakk Miklós – Szász Alpár Zoltán – Székely István Gergő: Parlamenti és elnökválasztás Romániában 2004 novemberében. *Magyar Kisebbség* 2004, 3–52. Hozzáférhető: <http://bakk.adatbank.transindex.ro/> [Letöltve: 2008. május 26.].

Éppen ez a tendencia igazolódik 2003-ban, két magyar szervezet megjelenése által, amelyek közvetlen módon nem lépnek be a választási versenybe. A 2003. december 13-án megalapított Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács Tőkés László püspököt helyezi a szervezet élére. A jobboldali kormánykoalícióban való részvételt (1996 és 2000 között) és a közép-baloldali kormány külső támogatását (2000–2004) előmozdító RMDSZ vezetést bíráló Tőkés a 2003 januárjában megszervezett VII. kongresszuson elveszti az RMDSZ tiszteletbeli elnöki tisztségét. Ugyanabban az évben, 2003-ban létrehozzák a Székely Nemzeti Tanácsot, melynek vezetője Csapó József egykori RMDSZ szenátor, a területi autonómia ügyének az egyik előmozdítója Székelyföldön”. E két új szervezet, melyeknek számos tagja megőrzi az RMDSZ-hez való tartozását, a Szövetség belső viszonyainak az átrendezésére és az 1996-os kormányra jutást követően a magyar autonómia ügyének elárulásával vádolt vezetőség gyengítésére törekszik. Mindamellet megjelenségük az RMDSZ alternatívájának fokozatos megalakulását példázza, mely „nemzeti”-nek minősíti magát, és Magyarország legfontosabb jobboldali pártjának, a Fidesznek a támogatását élvezzi, mely 2002-től szintén ellenzékben van. A 2007. november 25-én megszervezett első romániai európai parlamenti választásokon független jelöltként induló Tőkés László püspöknek 176 533 szavazatot, azaz a leadott szavazatok 3,44 %-át sikerült megszereznie. Az RMDSZ 282 929 szavazatot, azaz a szavazatok 5,52 %-át szerezte meg, egy alacsony választási részvétel (29,46%) mellett. Sérülékenyebbé téve, azonban az RMDSZ a romániai „magyarok” fő politikai szereplője marad.

Hogyan érthető meg az MJSZ és az RMDSZ bámulatos képlékenysége a politika színpadán? Bulgáriában, akárcsak Romániában a többségi pártok készek arra, hogy nyilvánosan rámutassanak azokra az előnyökre, amelyekkel az etnikai pártok rendelkeznek az etnikai-közösségi diskurzusra érzékeny és rögzítettnek feltételezett szavazóbázisnak köszönhetően. De milyen helyet foglalnak el az „etnikai” érvek (egy közösségi lojalitás ösztönzése, a kulturális csoport sajátos kéréseinek megfogalmazása, a közösség kizárólagos védelmének követelése) a retorikában, a követelésekben és a kisebbségi szervezetek politikai cselekedeteiben? Ezeknek tulajdoníthatjuk a vizsgált szervezetek választási teljesítményét?

Ha az MJSZ és az RMDSZ pártidentitását és politikai kínálatát kívánjuk megvilágítani, rögtön adódik az első észrevétel. Bulgáriában és Romániában a területhez való viszonytal kapcsolatos elképzelések a különböző területi elrendezésekkel való vonatkozásban épülnek. Ezek a politikailag meghódítandó térségek különböző elgondolásainak az eredményei. A történel-

mi érvekből és a magyar lakosság elhelyezkedéséből²⁶ fakadóan az Erdélyhez²⁷ való viszony – mely a magyar (1867) és ezt követően a román államba (1918) való bekebelezése előtt gazdag középkori autonómia-hagyománnyal rendelkezett – az RMDSZ esetében középponti jelentőségű. A román főváros, Bukarest, úgy jelenik meg, mint ami kívül esik a központon, annak a területnek a viszonylatában, amelyre elsősorban vonatkozik. Ekképpen a Szövetség 2007-ig szervezett hét kongresszusát erdélyi városok látták vendégül. Az RMDSZ struktúrái ugyanerről az irányultságról tanúskodnak: a párt központja Bukarestben van, de az elnöki hivatal Marosvásárhelyen, és ami azt illeti, Kolozsvár városa a Szövetség ügyvezető elnökségét látja vendégül. Mindamelllett a főváros tömöríti az erőforrásokat és a hatalmat egy 1859 óta központosító modell szerint épített államban, amelynek az „egység” jellege az 1991-ben elfogadott és a 2003. október 18–19-i referendum által módosult alkotmányban megerősítést nyert. A decentralizációs politika következményei ellentétesek maradnak, és a megyék és alacsonyabb rendű közigazgatási egységek erőforrásai jelentős mértékben továbbra is a központtól függnék.²⁸ Az RMDSZ jelenléte a hatalmi struktúrákban 1996 óta többek között ennek a megállapításnak a fényében olvasható. De Bukarest egy másik vonzó hellyel, Magyarország fővárosával, Budapesttel van versenyben vagy – bizonyos politikai konfigurációk szerint – komplementaritásban, ahonnan politikai-szimbolikus és gazdasági támogatás érkezik.

26 A romániai magyar lakosság 99 %-a Erdélyben él, ahol a lakosság mintegy 20 %-át teszik ki. 35–37 %-uk összefüggő népességet alkot Székelyföldön (Hargita megyében, ahol a magyarság 84,6 %-ot tesz ki, Kovászna megyében a lakosság 73,8 %-ával és Maros megyében a lakosság 39,30 %-ával). A magyarok mintegy 28 %-a négy, a magyar–román határmenti területen levő megyében él. 16 és 18 % között van azoknak a száma, akik Közép-Erdélyben oszlanak meg, végül 18 és 20 % között Erdély fennmaradt területein szóródnak szét. Lásd Határon Túli Magyarok Hivatala: „2006. évi jelentés a romániai magyarság helyzetéről”, 2006. Hozzáférhető a következő honlapon: <http://www.hhrf.org/html/?menuid=060204> [Letöltve: 2008. május 11.].

27 Tág értelemben, azaz a Magyarország rovására 1918–1920-ban Romániához csatolt területek összességét értve alatta, amely meghaladja a történelmi Erdélyt.

28 Vö. Institutul pentru politici publice: *Dinamica apartenenței politice a primarilor din România, cu un an înainte de viitoarele alegeri din 2004*. 2003. október. Hozzáférhető a következő honlapon: <http://www.ipp.ro/altmateriale/Dinamica%20migratiei%20primarilor%202003.pdf> [Letöltve: 2008. május 28.]. 1998-ban, a Európai Unió csatlakozást előrelátva, a megyék társulásából kiindulva nyolc fejlesztési régiót hoztak létre. Ezek az Unió NUTS II szintű területi felosztásainak felelnek meg. A fejlesztési régiók nem rendelkeznek jogi személyiséggel és nem esnek egybe a történelmi tartományok határaival. Vö. Violette Rey (irányította): *Atlas de la Roumanie*. La Documentation française, Paris, 2000.

Bulgáriában 1878 óta az állam szintén egy egységes központosított keretet épít Szófia körül, amely politikai, közigazgatási és gazdasági főváros, és amelynek a demográfiai és gazdasági súlya 1989 után megerősödött.²⁹ De nem kellett integrálnia olyan politikai képződményeket, amelyek előzőleg autonómak lettek volna. Másfelől, a modern bolgár államban a törökök által lakott területek sohasem élveztek területi vagy közigazgatási autonómiát. Rodopiban a muzulmánok és törökök által lakott régiók többségének gyengén fejlett (és ennél fogva az erőforrások és ágazati támogatások államilag megállapított kiegyenlítésére nagyon érzékeny) hegyvidéki vagy fél-hegyvidéki területekhez tartozása, a régió (oblast) prefektusainak növekvő szerepe és a municípiumok költségvetési forrásainak³⁰ kiutalási feltételei következtében Szófia, a politikai központ az investíciók helyévé válik, amennyiben az MJSZ a bulgáriai törökök érdekében befolyást kíván gyakorolni a közpolitikákra. A municípiumok pénzügyi eszközeinek változatossá válását ösztönözve, a régiókon átívelő új partnerségeket engedélyezve az európai integráció természetes módon elindította a központ és a periféria közötti viszony újrameghatározását, különösen a határmenti területeken.³¹ Mindazonáltal a kevésbé fejlett régióknak az államtól való függőségi foka tovább-

29 A posztkommunizmus időszakának kezdete, a közösségek közötti konfliktusok kontextusában, megerősítette a bulgár állam központosított és egységesített irányultságát. Az 1991. július 2-án elfogadott Alkotmány szerint „Bulgária Köztársaság egységes állam, helyi öngazgatással. Az autonóm területi formációk tilosak” (art. 2). Az öngazgatás nem a régió, hanem a község (*obština*) szintjén határozódik meg, amely a bolgár területi szerveződés alapegységét képezi. 1999-ben az EU nyomása alatt (mely a decentralizációnak kedvezett), az 1987-ben meghatározott 9 régiót 27 régióval (*oblasti*) helyettesítik. A gyakorlatban ez a reform helyreállítja az 1987 előtti (1959-1961-től létező) felosztást. Másfelől Bulgária fejlesztési régiót (NUTS) hozott létre, amelynek az *oblastival* való egybeillesztése rosszul meghatározott. Lásd Emmanuelle Boulineau: Les réformes administratives en Bulgarie depuis 1990: les habits neufs des découpages socialistes. In Violette Rey – Thérèse Saint-Julien (dir.): *Territoires d'Europe: la différence en partage*. Presses de l'ENS Lettres et Sciences humaines, Lyon, 2005; Emmanuelle Boulineau: Sur le chemin de l'intégration européenne: les difficultés de la réforme régionale bulgare. 2003. Hozzáférhető a következő honlapon: <http://geoconfluences.ens-lsh.fr/doc/etpays/Europe/EurScient3.htm> [Letöltve: 2008. június 28.].

30 A Municípiumok Egyesülete szerint 2002-ben a községek pénzügyi forrásai megoszlanak az állami támogatások (31%), adók (39%), saját erőforrások (24%) és más források (6%) között. Vö. <http://www.namrb.org/?act=cms&id=31> [Letöltve: 2007. január 7.].

31 Petja Kabakchieva: How a Cross-Border Region Becomes Possible? Case Study of a Border Region: Smolyan. CAS, Szófia, 2001. Hozzáférhető a következő honla-

ra is jelentős, történjen az közalapról (ilyenek a „Mezőgazdaság” alap és a „Dohány” alap) vagy az előcsatlakozás keretén belül létrehozott kormányzati ügynökségeken keresztül (így a SAPARD ügynökség 2001 és 2006 között). Bulgáriában nem észlelhető az alternatív politikai „központokkal” való intenzív versengés, a törökök számára Ankara nem játssza ugyanazt a politikai és szimbolikus szerepet mint a magyarok esetében Budapest. A birodalmi időszak végén az oszmán elitek által és, még inkább, a Török Köztársaság megalapítása után Mustafa Kemal, Atatürk (akinek nemzetállami terve újra területi központként határozta meg Anatóliát, szakított az oszmán örökséggel és eltörölte a kalifátust) által definiált identitásokból kifolyólag a török „anyaállam” ténylegesen nem játszott központi szerepet a Bulgáriában maradt kisebbségek „védelmében”.³² Másfelől két olyan országhoz való tartozás, amelyek a hidegháborúban egymással szembenálló tömbökben találhatók, hozzájárult a Bulgáriában maradt török népesség és a török állam közötti viszonyok meglazulásához (a Törökországba tartó migrációs hullámok ellenére, így 1950-1951-ben, 1968 és 1978 között, majd 1989-ben).³³ Ennélfogva Bulgáriában a politikai dinamikák arra törekedtek,

pon: http://www.cas.bg/?cy=33&lang=1&a0i=1104&a0m=read&a0p_id=9 [Letöltve: 2008. június 10.].

- 32 Lásd ehhez Erol Ülker: *Empires and Nation-Building: Russification and Turkification Compared*. Master of Arts, Central European University (CEU), 2004.; Feroz Ahmad: *The Making of Modern Turkey*. Routledge, London, 1993. (különösen a 3. fejezet, „From Empire to Nation, 1908–1923”, 31–51); Justin McCarthy: *The Ottoman Peoples and the End of Empire*. Arnold, London, 2001.; Yonca Köksal: *Struggle to Define the Nation: Ethnic Politics in Bulgaria and Turkey*. *The Oxford Symposium on (Trans)nationalism in South East Europe*. St Antony’s College, University of Oxford, 2005. június 17–19. Hozzáférhető a következő honlapon: <http://www.sant.ox.ac.uk/esc/esc-lectures/koksal.pdf> [Letöltve: 2008. június 29.].
- 33 Elképzelhető lett volna hogy a Törökországban letelepedett török menekültek érdeképviseletbe tömörüljenek, hogy befolyásolják az „anyaország” külpolitikáját a Törökországon kívül rekedt törökökkel szemben. Mindazonáltal a gyakorlatban a bolgár (és, tágabban, a balkáni) területről származó bevándorlók demográfiai súlya nem alakult át jelentékeny politikai befolyássá egy olyan kontextusban, ahol Törökország külpolitikájában nem tulajdonítottak prioritást Bulgáriának, jóllehet 1984 és 1989 között megpróbálták érzékennyé tenni a nemzetközi vélekedést a török kisebbség sorsára. Meg kell jegyeznünk, hogy a kommunizmus bukása után Bulgária és Törökország között szövődő új személyközi (migrációs dinamikák), gazdasági és politikai kapcsolatok (különösen Bulgáriának az Európai Unióba való belépése óta) hozzájárulnak ennek a konfigurációnak a megváltoztatásához. A Törökország és Bulgária közötti viszonyhoz az 1990-es években lásd Sylvie Gangloff: *La Turquie et les Balkans depuis 1990. Relations bilatérales, politique régionale et influences extérieures*. Thèse

hogy inkább centripetalisak mint centrifugálisak legyenek. Még egyszer: a pártszervezet jól jelzi az elsődlegesnek ítélt helyeket. Az MJSZ székhelye Szófiában van. Mindazonáltal, Kardzsali (az egyetlen török többségű *oblast*, *megye* Bulgáriában) regionális szárnyának megkülönböztetett identitást biztosítottak, és (időnként) döntéshozatali autonómiát élvezett. Kardzsali káderei által támogatva meglehetősen nagy volt a tét Ahmed Dogan számára, amiért a Mozgalom III. nemzeti konferenciáját ebben a lázongó hírnévvel bíró municípiumban szervezte (1996. november 30. – december 1.), és az 1997. áprilisi parlamenti választások alkalmával Kardzsali körzetben jelöltette magát.

Az MJSZ politikai kínálata: az etnikai regiszter mozgósítása és egy „liberális” pozíció kiépítése között

A sajtó és a többségi politikai elit az MJSZ-t gyakran azzal vádolja, hogy a szavazás közeledtével opportunistá módon „lobogtatja” az „etnikai adút” vagy akkor, amikor saját vezető káderei vitatottá válnak. A Mozgalom politikája ekkor az 1980-as évek erőszakos asszimilációjának áldozatairól való megemlékezés, az ezért felelős személyek törvényes elítélésére való felhívás,³⁴ a pártnak a törökök és muzulmánok jogainak promoválásához és az „etnikai tolerancia” modelljéhez való hozzájárulásának megerősítése formáját ölti. A probléma meghaladásával ez a diszkurzív regiszter eltűnik. Az etnikai jelölők használatának egy ilyen olvasata mindazonáltal egyszerűsítőnek tűnik: figyelmen kívül hagyja a Mozgalom elitjei által javasolt identitásbeli kérdések meghatározásainak a változó jellegét. A területi szintek (nemzeti, helyi), az etnikai törések kiemelkedése, a választás típusa (helyhatósági, parlamenti vagy elnökválasztás) vagy a vizsgált időszak (választá-

de science politique, Paris I, 2000.; Sylvie Gangloff: La politique balkanique de la Turquie et le poids du passé ottoman. In Xavier Bougarel – Nathalie Clayer (dir.): *Le nouvel Islam balkanique: les musulmans acteurs du post-communisme. 1990-2000*. Maisonneuve et Larose, Paris, 2001, 317–356.; Alexandre Toumarkine: La politique turque dans les Balkans, volonté d’intégration, risque de marginalisation. *Le Courrier des pays de l’Est* 1039, 2003/9, 40–51. A származási ország és az *anyaország* közötti szimbolikus viszony újrameghatározásához a Bulgáriából Törökországba vándorolt törökök között lásd Ayse Parla: Longing, Belonging and Locations of Homeland among Turkish Immigrants from Bulgaria. *Journal of Southeast European and Black Sea Studies* 6, 2006/4, 543–557.

34 1992 júniusában Zsivkov és Mladenov, a volt külügyminiszter ellen bírósági eljárást indítottak, amely a pártapparátus és a hírszerzés ellenséges magatartása miatt nem vezetett sehová.

si kampány *versus* napi politika) szerint sürgetett mobilizációs regiszterek változatosságával sem vetnek helyesen számot.

Minden bizonnyal, ha az MJSZ által az 1990-es évek kezdetétől megfogalmazott kéréseket vizsgáljuk, és azokat a közpolitikákat, amelyeket a kormányba való belépésétől, 2001-től dolgoztak ki, a kisebbségek kulturális jogainak biztosított rész nagyon szerénynek tűnik. Amikor a török és a muzulmán közösségeket érintő kérdéseket vetett fel, az MJSZ³⁵ inkább a társadalmi-gazdasági problémáknak tulajdonított elsőbbséget, mintsem a területi autonómiának (amelyet sohasem vetett fel), a kisebbségi nyelvek használatának a parlamentben vagy a közhatóságokkal való érintkezésben, a török népességű községnevek alakulásának,³⁶ vagy a kisebbségek képviselésének a hadseregben, a rendőrségben és az igazságszolgáltatásban.³⁷ Mégis 1998-1999-től egy kettős irányváltás észlelhető, amely paradoxálisnak tűnhet: egyrészt a Mozgalom olyan ideológiai meghatározásra vállalkozik, amelynek értelmében megerősíteni törekszik liberális pártként való beazonosítását, a politikai paletta közepén helyezkedve el és megmenekülve az etnikai „bezáródástól”. Ez az irányulás tükröződik mind az országos választásokon való jelöltállításokban, mind az intézményi politikában és a párt vezetőinek a kiválasztásában. Másrészt, és ezzel egyidőben, az MJSZ nagyon világosan állást foglal olyan területeken, mint a „nemzeti kisebbségek” elismerése Bulgáriában és a diszkrimináció elleni harc. E két dinamika találkozási pontjában formálódik egy jelentékenyebb irányváltatás az MJSZ politikájában a törököknek és a muzulmánoknak az országos kormányzati fórumokban

35 Nem mintha ezek a kérdések hiányoztak volna a Mozgalom programjából, de nem szerepeltek az MJSZ választott képviselői által előnyben részesített politikák között.

36 Az 1991-ben elfogadott alkotmány a bolgárt mint egyedüli hivatalos nyelvet határozta meg. Az igazságszolgáltatással, a hatóságokkal való viszonyban a török népesség számára fordítókat rendelnek ki. A városokban és falvakban a helynevek szinte kizárólagosan bolgár nyelvűek maradnak (kivéve néhány turisztikai helyen).

37 A *Bulgáriai Helsinki Bizottság (Bulgarian Helsinki Committee)* egyik tanulmánya 2003-ban felvetette a törökök és muzulmánok demográfiai súlya és a közigazgatásban való képviselésük közötti nagyfokú aránytalanság létezésének kérdését. Ebben az időpontban, Šumenben, a helyi közigazgatásban 100 tiszviselőből 1 volt török (a törökök a lakosság 13 %-át teszik ki). Razgradban a helyi adminisztráció 9 %-a, a polgármesteri hivatal alkalmazottainak 25 %-a török (a lakosság 47 %-a török). Egy török vagy muzulmán prefektus kinevezése az egyik megye, *oblast* élére, nem vonná szükségszerűen maga után a regionális közigazgatás kiegyensúlyozását. Végül, a törökök és a muzulmánok képvisellete a rendőrségben és az igazságszolgáltatásban „kvázi nem létezik”. Lásd *Bulgarian Helsinki Committee: The Human Rights of Muslims in Law and Politics since 1878*. i. m. 104–109.

való részvételének tárgyában: 1998-tól bátortalanul, és főképpen 2000-től kezdődően a Mozgalom felelős tisztségeket kér a kormányzati ügynökségekben és a végrehajtó hatalomban. De ez a törekvés nem az „arányos képviselet” és még kevésbé az „etnikai kvóta” regiszterében hangzik el. A kormányzati koalíciók és a pártok közötti együttműködés logikájába beíródva jelenik meg. Így, a három pártból álló Stanišev-kormány 2005 augusztusában jött létre a felelős tisztségek 8/5/3-as elosztásával (Bolgár Szocialista Párt/II. Siméon Nemzeti Mozgalom/Mozgalom a Jogokért és a Szabadságért).

Gyakran alacsonyabb minősítésükből és szakmai specializálásukból kifolyólag a muzulmán közösségeket elsősorban a mezőgazdaság összeomlása, az állami támogatások csökkentése a dohánytermesztésben (Rodopi gazdasága számára lényegi termelés)³⁸ és a gazdasági változások nyomában bekövetkező társadalmi fedezet leépülése érintette. A régi mezőgazdasági termelészövetkezetek felszámolásával párosulva a kisajátított földek visszaszolgáltatása 1992 februárjában egyes török termelőket, akiket az ortodox bolgárok 1950-es évekbeli falusi exodusa vonzott a vidék felé, földterület nélkül hagy.³⁹ 1992 decemberében a bolgárok 14,4 %-a munkanélküli; ezek 25,2 %-a török, bizonyos régiókban a munkanélküli segély eléri a 40 %-ot.⁴⁰ Ebben a kontextusban újulnak ki a bulgária és a törökországi törökök közötti kapcsolatok. A rendszerváltással már megkezdődött Törökország újrafelfedezése a média (szatellitantennák segítségével fogott török televíziós csatornák), a határmenti kiskereskedelem és néhány török befektetés által. Az 1989 tavaszán Bulgáriát elhagyni kényszerülő 320 000 törökből mintegy 210 000/215 000 döntött úgy, hogy letelepedik Törökországban, főként

38 A két legfontosabb törökök által lakott régióban (Rodopiban és Deliormanban) a társadalmi-gazdasági fejlődés eközben ellentétbe áll egymással, jelezve a természeti adottságok területén meglévő egyenlőtlenségeket. A török, pomák és roma munkacserét alkalmazó bányák bezárása, a termelészövetkezetek felbomlása, valamint a dohány külpiacainak elvesztése Bulgária déli részét egy mély gazdasági válságba süllyesztették. Az életkörülmények napjainkban is nehezek maradtak. Ezzel ellentétben a Duna-síkság egy dinamikus régió képét kínálja, gyakran bolgár-török, kis magánvállalatokkal. Lásd Veselin Dimitrov: Pusta zemja, pusta. [Sivár föld, átkozott föld] *Kapital* 30, 2006. július 28.

39 Mieke Meurs – Robert Begg: Path Dependence in Bulgarian Agriculture. In John Pickles – Adrian Smith (eds.): *Theorising Transition*, Routledge, London, 1998, 243–261.

40 Wolfgang Höpken: From Religious Identity to Ethnic Mobilisation: The Turks of Bulgaria before, under and since Communism. In Hugh Poulton – Suha Taji-Faruki (eds.): *Muslim Identity and the Balkan State*. Hurst, London, 1997, 80.

Marmara, Isztambul és Bursa földrajzilag Bulgáriához közel eső, gazdasági szempontból dinamikus régióiban, ahol az előző migrációs hullámok kis bulgáriai török közösségeket alapítottak, melyeknek a jelenléte megkönnyítette az újonnan érkezettek befogadását. Beilleszkedési nehézségekkel szembesülve (lakás, munkahely, a déli és délkeleti régiók kulturális sajátosságaihoz való illeszkedés, amelyekhez a közhivatalok igazodni próbáltak) az 1989-es kényszeres exodus részeseinek másik fele 1989 végén a Bulgáriába való visszatérést részesítette előnyben. Mégis, 1991–1992-vel kezdődően a gazdasági válság újabb eltávozásoknak kedvez. Egyes családok, 1989-ben elválasztva egymástól, megkísérlik illegálisan Törökországba vinni a gyerekeiket vagy Bulgáriában maradt rokonaikat. A vízumkényszer 2001 júliusi, Törökország általi eltörléséig évente körülbelül 30 000 bulgáriai török telepedett le a török „anyaországba”. Az évtized második felétől egyes bulgáriai törökök magukévá tették a törökországi törökök migrációs útvonalait, és Németországba vagy Hollandiába mentek dolgozni. A Schengeni vízumok eltörlésével 2001-ben, a migrációs forgalom változatossá válik⁴¹ anélkül azonban, hogy elégséges lenne a társadalmi válság hatásainak enyhítéséhez.

Ebben a kontextusban (ahol a török választópolgárok elvándorlása az MJSZ szavazóbázisának további csökkenésével fenyeget) könnyen megérthető, hogy az MJSZ társadalmi-gazdasági preferenciái a változások első éveitől kovácsolódtak.⁴² 1991–1994-ben a legfontosabb elvek a következők: a földek visszaszolgáltatásával szembeni tartózkodás, egy megerősített szociálpolitikára való felhívás, a termelés és a foglalkoztatottság fellendítésének támogatása (a mezőgazdaságban, de a vidéki municípiumok iparában is) és egy regionális fejlesztési politika kidolgozása, amely kitüntetett figyel-

41 Az utóbbi években Törökország vesztett a gazdasági vonzerejéből a bulgáriai vándormunkások szemében, abban a mértékben, ahogyan az itteni fizetések átlagosan alacsonyabban az EU tagállamokban kínált béreknél. Ezekről a migrációs mozgásokról lásd: Ayse Parla: Irregular Workers or Ethnic Kin? Post nineties labour migration from Bulgaria to Turkey. *International Migration* 45, 2007/3, 157–181.; Ayse Parla: Marking Time along the Bulgarian-Turkish Border. *Ethnography* 4, 2003/4, 561–575.

42 Kétségtől ez az egyik korlátja Antoine Roger megközelítésének, aki úgy véli, hogy az MJSZ-nek a választási koalícióban való rugalmassága a gazdasági preferenciák hiányát illusztrálja. Az MJSZ gazdasági döntéseinek fejlődése másfelől egyszerre tükrözték a területi állapotok változását, a párt által betöltött hatalmi pozíciókat (2001-es belépése a kormányba) és az európai integrációhoz kapcsolódó új lehetőségek feltárulását. Lásd: Antoine Roger: Economic Development and Positioning of Ethnic Political Parties: Comparing post-Communist Bulgaria and Romania. i. m.

met szentel a hegyvidékeknek.⁴³ 1991 őszén az MJSZ a kisebbségek által lakott területek társadalmi-gazdasági sajátosságaira érzékeny politikai vezetésről teszi függővé a Dimitrov-kormány (DESZ) támogatását. 1992 tavaszán az MJSZ képviselőinek a földek visszaszolgáltatásáról szóló törvény több módosítását sikerül megszavaztatniuk: a visszaadandó tulajdon mérete korlátozott, és az új tulajdonosok kötelezik magukat arra, hogy termelési célokból használják a javaikat, vagy bérbeadják azokat. Mindazonáltal Filip Dimitrov miniszterelnöknek az MJSZ által védett társadalmi problémák irányában tanúsított érzéketlensége a Mozgalommal való kapcsolatok leépülésével járt, ennek képviselői 1992. október 28-án megszavazták a kormánnyal szembeni bizalmatlansági indítványt.⁴⁴ Az új kormányfő megválasztása, amelynek a kabinetje az MJSZ mandátumainak köszönhetően alakulhatott meg, jelzi a párt prioritásait: Ljuben Berov, Jeliou Jelev elnök tanácsadója, a szociál-demokráciával keresztezett liberalizmus közgazdász.

Az MJSZ gazdasági elképzelésében a dohány ágazata (ahol a munkerő szinte kizárólag török) nagyon korán kitüntetett, ámbar nehezen értékelhető figyelmet kap. A Mozgalom politikája valójában az egymással ellentétes érdekek sorozatának bizonytalan illeszkedéséből származik: ezek az országos bolgár cigarettagyártás adminisztratív Tanácsában, a *Bulgartabakban* üléselő pártkáderek, a cigaretta forgalmazásra szakosodott magánvállalkozások MJSZ közeli tulajdonosai, és a helyi választottak, akik el szeretnék kerülni a török mezőgazdasági környezetet sújtó nagyobb szociális válságot. Anyagi források felkutatása a párt számára, olyan tekintélyességek kooptálásának vágya terjesztési szerződések biztosítása által, akiknek a támogatása értékes lehet a választási kampányban, és a „közönséges” török polgárok védelme olyan célkitűzések, amelyek könnyen ellentmondásba kerülnek egymással. A dohánytermesztők érdekeinek fellendítéséért a Mozgalom felelős tisztségviselői az 1990-es években a dohány felvásárlási árának az eme-

43 Vö. az MJSZ 1994-es választási platformjával: Petăr-Emil Mitev (irányította): *Izbori '94*. [Választások '94] Lik, Szófia, 1999, 111–120.

44 A II. nemzeti konferencián elfogadott program visszatér erre az epizódra: „Minden alapot nélkülöző és kaotikus változtatásokat vezettek be a mezőgazdaságba; a hegyvidéki és fél-hegyvidéki jellegű régiókat teljes mértékben cserben hagyták, a termelési eszközöket elpocsékolták és ellopták, a kis kapacitású regionális ipari termelést nagy sietséggel tönkretették”. Az MJSZ „a mezőgazdasági termelés ösztönzésének”, a társadalmi biztonságok javításának és a munkanélküliség elleni harcnak a politikáját kínálja. Lásd DPS: *Programa na Dviženieto za prava i svobodi*. [A Mozgalom a Jogokért és a Szabadságért programja] DPS, Szófia, 1993. november, 2 és 5. oldalak.

lésére, a kifizetések átengedésének csökkentésére, és a termelők szükségleteinek megfelelő hitelpolitikára játszottak. 1994-ben a *Bulgartabak* által alkalmazott árak növelésének a közhivatalok általi elutasítását megelőzően, az MJSZ választott tisztségviselői nagyon előnyös feltételeket alkudtak ki a Philip Morris és Reemtsma nyugati cégekkel.⁴⁵ Az állami szféra privatizációjának arányában, megelőlegezve a Bulgartabak konglomerátum - elkerülhetetlen - átengedését, amely a nemzetközi verseny nyomásával és az ezzel párosuló európai kilátással fokozódik, mégis fejlődik az MJSZ politikája. Hosszú időn keresztül a *Bulgartabak* magánosításának ellensége, nevezetesen a dohány ágazatának összeomlásától való félelmében, a Mozgalom fokozatosan csatlakozik ehhez. 2002 márciusában Junal Tasim képviselő, a Gazdasági Bizottság alelnöke, bemutatja a Nemzetgyűlésnek a Mozgalom feltételeit: az új nyertesek nyújtsanak garanciákat az alkalmazások, a dohány felvásárlási árának és a befektetések tárgyában.⁴⁶ Mégis, három évvel később, az MJSZ megakadályozta a *Bulgartabak* átengedését a *British American Tobacconak*, rámutatva a tranzakció átláthatóságának hiányára, a brit cégnek adott monopóliumra, és, főként a nem jövedelmező helyek fokozatos bezárásának a perspektívájára. A bolgár sajtóban ezt a döntést úgy értelmezték, mint a magasrangú felelős személyek és az MJSZ-hez közelálló üzletemberek arra irányuló vágyának elárulását, hogy megőrizték jövedelmüket a bolgár gazdaság és a török termelők érdekeinek kárára. De ezzel párhuzamosan a regionális és helyi (nevezetesen Kardzsali) MJSZ felsőbb fórumai alternatív mezőgazdasági fejlesztésen gondolkoztak, és átállítási programokat indítottak be a dohánytermesztésre szakosodott mezőgazdászok számára – lévén a dohánytermesztés egy olyan ágazat, amelynek az újraépítése, Bulgária 2007. január elsejei EU-csatlakozása által felgyorsítva, magas társadalmi (és valószínűleg politikai) költséggel járna.

A gazdasági problémákat állítva a középpontba, az MJSZ időközben megkezdte az identitási kínálat változatossá tételét a Bulgária által 1997. október 9-én aláírt Európa tanácsi dokumentum, a Keretegyezmény a kisebbségek védelméről szervezett vita alkalmával.⁴⁷ A dokumentum 1999. február 18-i, a Nemzetgyűlés általi ratifikációjáig eltelt 18 hónap alatt az MJSZ

45 Stefan Troebst: Ethnopolitics in Bulgaria: The Turkish, Pomak, Macedonian and Gypsy Minorities. *Helsinki Monitor* 5, 1994/1, 32-42 (37).

46 La faillite de Bulgartabak peut renverser le gouvernement. [A Bulgartabak csődje megdöntheti a kormányt] *Nov Život*, 2002. március 5. (bolgárul).

47 Maya Grekova: The Political Battle for/Against „Minority” in Bulgarian Dailies. Sofia, 2000. november 28. Hozzáférhető a következő honlapon: <http://www.mediacenterbg.org/library/MayaGrekova.doc> [Letöltve: 2008. június 29.].

vezetői annak gyors elfogadásáért harcolnak;⁴⁸ a kormányon lévő DESZ egy magyarázó nyilatkozatnak a szöveghez való csatolásának célszerűségére kérdez rá, és a szocialisták magát a ratifikációt illetően tartozkodóak (legalábbis 1998-ban).⁴⁹ Abban az időben Ahmed Dogan több nyilvános felszólalásában kihangsúlyozta annak szükségességét, hogy Bulgária vállalja fel multietnikus jellegét. A „diszkrimináció” fogalma szintén bekerült az MJSZ szótárába, mielőtt az emberi jogvédő szervezetek, mint a *bulgáriai Helsinki Bizottság (Bulgarian Helsinki Committee)* agendájába felvételt nyert.⁵⁰ Másfelől, 1998 márciusában az MJSZ vezetője a török nyelv iskolai oktatásának megszilárdítására (nevezetesen a tanmenetbe való felvétele által);⁵¹ végül, 1998 tavaszán, a „Nemzeti reneszánsz” folyamatának való el- lenállásról való megemlékezések sajátos figyelemnek örvendtek.⁵²

Ezt az áthelyeződést több körülmény magyarázza. Az 1997-es parlamenti választásokat követően ellenzékbe szorulva az MJSZ-t gyengítik a Kostov-kormány kezdeményezései: 1997 októberében egy *ad hoc* Parlamen-

48 Vö. az MJSZ vezetőségének nyilatkozata a Miniszterek Tanácsának 1998. július 9-én. Vö. Az MJSZ kitart a Kisebbségekről szóló egyezmény ratifikációja mellett. *Demokracija*, 1998. július 10. (bolgárul).

49 A parlament által végül elfogadott nyilatkozat mutatja, hogy az Egyezmény ratifikációja „semmilyen mértékben nem foglalja magában a jogot az egységes bolgár állam szuverenitását és területi integritását, belső és nemzetközi biztonságát sértő tevékenységek megindításához”.

50 Interjú Krasimir Kănevvel, *bolgáriai Helsinki Bizottság (Bulgarian Helsinki Committee)*, Szófia, 2006. szeptember 22. Ez a téma a személyek egyenlő bánásmódjáról szóló közösségi irányelv (2000/43) és a faji diszkriminációval kapcsolatos Európa tanácsi ajánlás (2002) elfogadása után került a figyelem középpontjába. Bulgária 2003. szeptember 13-án elfogad egy diszkrimináció-ellenes törvényt, amelyre az Etnikai és demográfiai kérdésekért felelős Tanács, olyan pártok és civil szervezetek képviselőivel együtt reflektált, mint a bulgáriai Helsinki Bizottság és az MJSZ.

51 Vö. Aki újra meglobogtatja az etnikai kártyalapot. *Demokracija*, 1998. március 13. (Bolgár nyelven.) A kötelező oktatás bevezetése heti négy órában (két óra irodalom, két óra kultúra és történelem) első osztálytól hetedik osztályig az 1996-os III. Nemzeti Konferencia óta meghatározott prioritások között szerepelt. Lásd DPS: *Programa na Dviženieto za prava i svobodi* [A Mozgalom a Jogokért és a Szabadságért programja]. DPS, Szófia, 1996. december, 22.

52 Vö. Sava ügynök etnikai cselszöveget készít elő. *Demokracija*, 1998. március 13. (Bolgár nyelven.) Az Egyesült Államok nagykövete, E. Bohlen, így részt vesz a május 18-i dźzebeli tüntetésekre való megemlékezéseken. Jelenléte egyformán magyarázható a körülbelül tíz párt mozgósítása által keltett feszültséggel, akik Kardzsali municípium határainak módosítását kérték azért, hogy a (bolgár többségű) központot elválasszák a (többségében török) periférikus falvaktól.

ti bizottság közzéteszi 23 képviselő nevét, azzal vádolva őket, hogy együttműködtek a politikai rendőrséggel. Ezek között szerepel Ahmed Dogan, Osman Oktad, Junal Lufti és Kadir Kadir. Egy olyan politikai vállalkozó számára, aki saját legitimitását a kommunista kisebbségpolitika elleni harcra alapozta, nem tett jót ez a felfedés.⁵³ Ugyanabban az időben a végrehajtó hatalom politikai, pénzügyi és jogi támadást indított a *Multigroup* nevű magán gazdasági csoportosulás ellen, több MJSZ képviselőt ehhez közelállóként tartanak számon (az eljárás némi államkincstári problémát jelentett az MJSZ-nek). Végül, a DESZ támogatásával, az MJSZ-ből kivált Güner Tahir képviselő azért fáradozott, hogy saját ügyének megnyerje az MJSZ helyi és regionális vezetőit, nem sikertelenül Razgrad régióban: azzal vádolja Dogant, hogy politikai döntései által arra ítéli pártját, hogy örök időkre ellenzékben maradjon, és, következésképpen, hogy megtiltja a törököknek az igazi politikai felelősséghez jutást.⁵⁴ A kisebbségi jogok tárgyában elért szerény eredményeit szintén szemére vetik.⁵⁵

Az 1999. októberi kiábrándító helyhatósági választás után, amelyen az MJSZ elveszíti Kardzsalit, az egyetlen, 1990 óta vezetett regionális központot, a párt IV. Nemzeti Konferenciája (2000. január 29–30.) kettős súlypont meghatározást szab meg. Megalakulása óta első alkalommal az MJSZ a kisebbségek aktív részvétele mellett kötelezi el magát a végrehajtó hatalomban. Ezentúl a Mozgalom „a törvényhozó és a végrehajtó hatalomban való részvétel; a demokratikus erőkkkel való interakciók (...); a globális és regionális biztonságot, az emberi és a kisebbségi jogok védelmét és biztosítását prioritásként meghatározó nemzetközi szervezetekkel való együttműködés és ezek tevékenységében való részvétel által éri el célkitűzéseit” (3.

53 Ténylegesen, úgy tűnt, hogy a „dossziék” ügye (a 2001-es és 2005-ös választások előtt újraélesztve) viszonylag kevésbé érintette az Ahmed Doganról alkotott képet a török közösségekben, ahol politikai manőverként értelmezték azt. 2006 decemberében a bolgár Országgyűlés elfogadott egy törvényt, amely előírta az egykori elnyomó bolgár szervek dossziéinak a megnyitását és egy független bizottság felállítását. Ez utóbbi munkája igazolta, hogy az MJSZ több tagja, különböző beosztásban dolgozott a kommunista állambiztonságnak. Lásd az állambiztonsággal együttműködő (1989 utáni) miniszterek listáját a Republika Bálgarijában. Komisija za razkrivane na dokumentite i za objavjavane na prinadležnost na Bálgarski graždani kám dăržavnata sigurnost i razuznavatelnite službi na bálgarskata narodna armija. *Rešenje n°25*, 2008. február 12.

54 Vö. Nem az MJSZ, hanem Dogan alternatívája vagyunk. *Demokracija*, 1998. augusztus 1. (Bolgár nyelven.)

55 Lásd: Nincs feszültség az etnikai régiókban, az MJSZ vezetőségében van a probléma. *Demokracija*, 1998. szeptember 18. (Bolgár nyelven.)

cikkely).⁵⁶ A második jelentős változás az, hogy a Mozgalom ajánlást tesz a „nemzeti kisebbségek” létezésének elismerésére a bolgár Alkotmányban.

Azonban a politikai konjunktúra nem az egyetlen körülmény, amely az MJSZ vezetőknek az érzékenységet megmagyarázza a kormányzati szervezetben való kisebbségi képviselő és az identitáskínáló megerősítésének vágyát illetően. A nemzeti kisebbségek védelmének keretegyezményéről szóló vita körül, mint ahogy a felekezetekre vonatkozó törvényjavaslat előkészítésének pillanatában,⁵⁷ a Mozgalom tagjai az emberi jogvédő szervezetekkel (a *bulgáriai Helsinki Bizottság - Bulgarian Helsinki Committee*, a *Terv az Etnikai Kapcsolatokról - Project on Ethnic Relations*⁵⁸) közösen szemináriumokon és véleményező bizottságokban vettek részt, bővebben megismerkedtek a nemzetközi és az európai jog használatával a kisebbségvédelemben. Az egyezkedési fórumok, a társadalmi hálózatok természetesen bonyolultak, és lehetetlen igazságosan számot adni itt azoknak a kölcsönhatásoknak a változatosságáról, amelyek az MJSZ-káderek diskurzusának és elvárásainak az átalakításához hozzájárultak. Például az 1990-es évek elejétől Junal Lufti, a szervezet egyik fontos vezetője, részt vett az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésébe delegált bolgár küldöttségben, mely az egyik legaktívabb fórum a kisebbségi kérdésekre vonatkozó normatívák létrehozásában. A Mozgalom vezetői nagy figyelemmel követték a kisebbségi kérdésfeltevési módok fejlődését nemzetközi szinten, valamint azokban a forrásokban, amelyeket a nemzetközi jog és az európai küzdőtérben való jelenlétük szolgáltatott számukra. Másfelől, az MJSZ elitek kétségkívül az elsők között ismerték fel a bolgár politikában a strukturális lehetőségekben bekövetkező változások mértékét, amelyet az EU-csatlakozási tárgyalások elkezdésére 1999 decemberében Bulgáriához intézett meghívás vont maga után. Ez a megfogalmazott kérések rugalmas fejlődését eredményezte, mindig a nemzetközi és az európai normákra való hivatkozással támasztva alá azokat.

De azért ennek az évtizednek a végén, amikor a bulgáriai török és muzulmán kisebbségek felemelési módzatainak a meghatározásáról esik szó, az MJSZ határozottan liberális színben tünteti fel magát, azaz inkább az egyéni szabadságok átértékelése, mint a kollektív jogok megadása mellett

56 Lásd DPS: *Programa na Dviženieto za prava i svobodi* [A Mozgalom a Jogokért és a Szabadságért programja], DPS, Szófia, 2000. január, 3.

57 1999-ben a bulgáriai Helsinki Bizottság

58 Két ilyen típusú, a *Terv az Etnikai Kapcsolatokról - Project on Ethnic Relations* által 2001-ben szervezett gyűlés teremtett alkalmat egy olyan jelentés elkészítésére, amely jól megvilágítja a kisebbségi kérdések megfogalmazását az MJSZ-ben. Lásd *Project on Ethnic Relations: The Bulgarian Ethnic Experience*. PER, Sofia & Princeton, 2002.

lép fel. Egyformán törekszik a politika-etnicitás mentesítésére. „Az MJSZ tagjai már világosan felfogták a mozgalom magába zárkózásában (*kapsulirane*) rejlő veszélyt, amennyiben továbbra is az etnikai pártvonalat követik. (...) Nagyon örülnék, ha a Mozgalom legközelebbi vezetőjét Ivannak hívnák”, nyilatkozta ekképpen Ahmed Dogan 1998 áprilisában a Veliko tarnovoi pártszeminárium végén.⁵⁹ Ugyanazon év júliusában több kisebb szervezettel – köztük az egykori elnök, Jeliou Jelev által létrehozott formációval – együtt megalapította a Liberális-Demokrata Szövetséget (LDS). Ez a kezdeményezés kettős megfontolásnak engedelmesskedett: először is az MJSZ arra irányuló erőfeszítéseinek sorozatába íródik bele, hogy alternatívaként lépjen fel az exkommunistákat és az antikommunistákat szembeállító törésvonal ellenében. Miután a politika sakktabláján „kiegyenlítőként” határozta meg formációjának szerepét, Dogan meg volt győződve arról, hogy a közép kiemelkedése a túlságosan konfliktusos kétpártiság végét jelenti. Ezzel egyidőben saját liberális vállalkozása az MJSZ-nek az európai pártok közötti pozicionálására érzett hivatást: a Mozgalom csatlakozni kívánt a Liberális internacionáléhoz, amelynek Jelev Liberális-Demokrata Alternatívája (LDA) már tagja.⁶⁰

Az MJSZ belépése a kormányba 2001-ben, a II. Simon Nemzeti Mozgalommal kötött szövetség keretén belül, nem módosította ezt a liberális stratégiát. Bulgária jelenkori történetében első alkalommal két minisztérium (a Mezőgazdasági és Erdőügyi, illetve egy tárca nélküli miniszter), több prefektúra és kormányügynökség igazgatósága a törököknek jut. Négy évvel később, 2005 augusztusában, a Stanišev-kormányban (Bolgár Szocialista Párt/II. Simon Nemzeti Mozgalom/MJSZ), a Mozgalom megerősítve látja pozícióit a végrehajtó hatalomban: megszerezte a katasztrófavédelemmel megbízott miniszterelnök-helyettesi széket (Emel Etem), a Mezőgazdasági és Erdőügyi Minisztériumot (Nihat Kabil), a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztériumot (Dzhevdet Čakirov), hat prefektúrát (Vidin, Szófia régió, Loveč, Smoljan, Varna és Jambol), valamint több kormányügynökség elnöki tisztségét (mint például a turizmusét). A Mozgalom így kulcspozíciókat tölt be a kisebbségek által lakott területek foglalkoztatottságának és társadalmi-gazdasági fejlődésének támogatásához. Viszont a Kultúra vagy az Oktatási Minisztérium egyáltalán nem jött szóba. Ami a közpolitikát illeti, a

59 Vö. Dogan háttérfordít Karakačanonak, Vencinek és a monarchistáknak. *Sega*, 1998. április 21. (Bolgár nyelven.)

60 Az MJSZ 2003-ban (a Dakarban tartott csúcsertekezleten) csatlakozott a Liberális Internacionáléhoz. A II. Simon Nemzeti Mozgalom 2005-ben vált ennek tagjává (a Szófiában tartott csúcsertekezleten).

Mozgalom egyébként nem érdeklődik új területek iránt: az MJSZ választottak jóváhagyják a 2002-es felsőoktatási törvény módosításait, amelyek javítanak a török órák szervezésének helyzetén,⁶¹ valamint a vallásoktatás bevezetését az iskolákba opcionális jelleggel (ezt a II. Simon Nemzeti Mozgalom ortodox képviselőinek a csoportja támogatta)⁶². Növekvő határozottsággal erősíti meg az Európai Unió által ajánlott decentralizáció politikájának a támogatását. De az autonómia kérdése tabu marad.

Az 2006 májusi VI. Nemzeti Konferencián elfogadott MJSZ-program megerősíti ezt a magatartást. A Mozgalom olyan liberális szervezetként jelenik meg itt, amely „a kisebbségeknek az ország társadalmi, gazdaság és kulturális életének minden területén való integrációs elvei és az etnikai-vallási azonosságuk védelmének és fejlesztésének elvei közötti egyensúlyra”⁶³ törekszik. Ennek érdekében a párt a meglévő szervezetek megerősítését sugallja (például a kisebbségi sajtó tárgyában), de egy olyan jognak a bevezetését is, amely lehetővé teszi a kisebbségek számára saját történelmük, nyelvük és kultúrájuk tanulmányozását, a kisebbségek nyelvének a használatát a közigazgatásban „az európai követelményeknek megfelelően”, iskolák indítása a kisebbségek tagjainak számára („a létező törvény keretei között”) és a kisebbségi kulturális intézményeknek állami fenntartása „egyenlő színvonalon azzal, amivel a többségekhez hozzájárulnak”⁶⁴. Másfelől célkitűzésként határozódik meg a „bezáródás, enklávésodás felszámolása”, amely „egyformán jelenti társadalmi bázisunk kiszélesítését ama képessége által, hogy az eszméinket védő szimpatizánsokat vonzzon magához, akik, egyik vagy másik okból kifolyólag, még nem ismerték el az MJSZ-t liberális pártként. Ami a párt földrajzi kiterjesztését feltételezi és jelenti – azaz [hogy] a pártnak prioritásként kell kezelnie minden önkormányzat elérését”⁶⁵.

61 Az oktatási törvényt 1999 júliusában módosították (a nemzeti kisebbségekről szóló keretegyezményhez alkalmazkodva), majd 2002-ben újra módosítják. A török nyelv-órák ezentúl „választhatók” az elemi iskolától a középiskoláig, heti két vagy három órában. Ténylegesen, a török nyelvnek más tantárgyakkal való versenyztetése (mint az idegen nyelvek) korlátozza a feliratkozásokat. 2002/2003-ban 31 349 tanuló járt török órára, 420 iskolában. Vö. Bulgáriai Helsinki Bizottság: i. m. 123–127.

62 Az első kísérletet 2000 decemberében indították be: a tanórákat bolgáruul engedélyezték, és a Nagy mufti hivatala finanszírozta (az ortodox vallás oktatását az állam fizette). Uo. 94.

63 Lásd MJSZ: Programnyilatkozat. DPS [MJSZ], Szófia, 2006. május, 1.

64 Uo. 8.

65 Uo. 2.

A jövőben több tényező hozzájárulhat a kulturális és identitás-témakörök gyarapodásához, és az Ahmed Dogan személyisége által meghatározott politikai vonal átformálásához⁶⁶. Az első kétségkívül az integrációval, a kulturális változatossággal és a vallásokkal kapcsolatos polémiák európai és nemzetközi körforgásának hatására vonatkozik, olyan vitákról lévén szó, amelyekkel szemben a török diplomások új nemzedéke nem lehet közömbös. Tizenöt év alatt fiatal török káderek (egyesek üzletemberek, mások ügyvédek és orvosok) emelkedtek ki, akik mobilisek, több nyelvet beszélnek, és esetenként arra vágnak, hogy muzulmán identitásukat felszabadultan éljék meg. Ez a nemzedék a kommunizmus alatt a hit, sőt, a saját etnikai hovatartozás „visszahúzó erejének” a meghaladásaként értett szocialista modernizáció meghatározása szerint formálódott török káderektől nagyon eltérő módon szocializálódott. Egy gazdagabb identitásképző kínálat kifejlesztése jobban megfelelhet a fiatal választók elvárásainak. Egy második tényező a tiltakozó és nacionalista szavazat megszilárdulására Bulgáriában (2005-ben az *Ataka* megalakulása nyomán) vonatkozik, amely maga után vont a kisebbségeket rágalmazó retorikát, a nem szélsőséges pártok esetében is. Bizonyos politikai témáknak ez alkalommal nyilvánosságra kerülve itt kell maradniuk, függetlenül Volen Siderovnak, az *Ataka* vezetőjének a választási szerencséjétől. A közeljövőben a török-ellenesség, roma-ellenesség és muzulmán-ellenesség instrumentalizációja táplálhatja az identitásképző forrásokhoz való visszatérés vágyát a bulgáriai török és muzulmán közösségekben arra ösztönözve, hogy a kisebbségek politikai kéréseinek skáláját újra szétterítsék. Végül, a bolgár politikai elitben és a többségi vélekedésben a Mozgalomról alkotott kép az utolsó években erőteljesen romlott (2005-ben már szinte nincs olyan politikai párt, amely ne kampányolna azzal, hogy nem fog szövetségre lépni az MJSZ-szel). Még a török lakosság bizonyos körzeteiben is morajlik a tiltakozás, a Mozgalom vezetőit azzal vádolják, hogy a párt érdekeit és saját üzleti érdekeiket a választók érdekei elé helyezik. A választások – különösen a helyhatósági választások – inkább a pártok közötti ádáz harcokat mutatják be a tetszőleges juttatások tárgyát képező források fölötti ellenőrzésért (munkahelyek, szerződések, ajánlattételre való felhívások, engedélyek stb.), mint egy politikai vitát. Egy olyan politikai kínálat megfogalmazása, amely inkább számot vet az MJSZ-nek adott támogatás identitásképző összetevőivel, segíthetne a hi-

66 A VI. Nemzeti Konferencián Ahmed Dogan mindenki értésére hozta, hogy nem vállal újabb jelöltséget. Az MJSZ felemelkedő elitjei közül egyesek a pártidentitás újra-definiálásának kedveznek.

telvesztés meggátolásában, amely a politikai alternatívák keresésének bátorításához vezetne.

A magyar identitás az RMDSZ diskurzusában: az egyesített közösség szimbolikus-történeti regiszterétől a társadalmi differenciálódásig

Az RMDSZ által bejárt út elég jelentősen különbözik az MJSZ útvonaltól. Az RMDSZ alapító tagjai között az egyetemi, kulturális és vallási közegekben rekrutálódó politikai vállalkozók fontossága befolyásolta az új magyar szervezet önmagáról nyújtott képét. E közeg – a kommunizmus bukása előtt az identitásnyilvánítás egyedüli legitím helyeként felülértékelt⁶⁷ – kisebbségi kultúra fellendítéséhez kapcsolódott. Az RMDSZ igényt tart arra, hogy egy homogén kulturális csoportot testesítsen meg, szilárd határok által körülzárva, sajátos jegyekkel felruházva (nyelv, történelem, kultúra, vallások), a magyar államtól elválasztó trianoni szerződés (1920) óta a nem teljesített „román” ígérek áldozata. Az RMDSZ 1990. január 13-i szándéknyilatkozatában ez olvasható: „A romániai magyarság számára megadatott az esély, hogy azok a demokratikus ígérek és remények, amelyek 1918-ban,⁶⁸ illetőleg 1944–45-ben születtek, ám utólag nem váltak valóra, most ténylegesen megvalósuljanak az új romániai jogállamiság keretei között.”⁶⁹ Az RMDSZ első követeléseit – a nemzetiségek jogegyenlősége, képviselőjük a parlamentben, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, magyar nyelvű oktatás az óvodától az egyetemig és az anyanyelv használatának joga a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban – az utolsó évtizedek tapasztalatai táplálják. A nemzetiségekre vonatkozó 1945-ös kommunista törvény már felállított egy hasonló jegyzéket.

Más követelések – különösen az önrendelkezésre, a kollektív jogokra, az autonómiára való hivatkozás –, midőn egy hosszú történelmi múltból táplálkoznak, az 1980-as években, Magyarországon a romániai (és csehszlovákiai)⁷⁰ magyarok helyzetének romlására rámutató és a kisebbségi problé-

67 Lőrincz D. József: *The Hungarian Intelligentsia in Romania between Calling and Pragmatism. Occasional Papers of the Teleki László Foundation*, No. 14, Budapest, 1999.; Rostás Zoltán: *The Twilight of the Monochromatic Discourse. Sfera politicii*, 1993/11, 10–11.

68 Az erdélyi románok Nagygyűlése által 1918. december 1-én elfogadott határozat kimondta a tartomány újra Romániához csatolását, és alkotmányos jogokat ígért a más „nemzetiségeknek.”

69 A Romániai Magyar Demokrata Szövetség szándéknyilatkozata. In Bárdi-Éger (szerk.): i. m. 54.

70 Lásd például Joó Rudolf jogász, 1988-ban a Magyar Demokrata Fórum (MDF) (jobbközép) alapító tagja, 1990–1994 között a Honvédelmi Minisztérium államtit-

mákra az emberi jogok nyelvezetét alkalmazó antikommunista ellenzék különböző csoportjai által tagolt ideológiai horizontba illeszkednek. Az önrendelkezés elvére és a kollektív jogokra az RMDSZ első, 1989. december 25-i közleménye emlékeztet. Ez olvasható itt: „A Romániai Magyar Demokrata Szövetség a romániai magyarság önrendelkezési jogának elvi alapján áll”⁷¹ és szükségesnek tartja „kollektív nemzetiségi jogaink alkotmányos szavatolását, s ezek biztosítását a törvényekben, a végrehajtási utasításokban és a gyakorlatban.”⁷²

A Magyarországgal fenntartott kapcsolatok szintén nyomot hagynak az identitásképző kiáltványokon. Ha a II. világháború végén a kommunistákhoz közel álló Magyar Népi Szövetség a romániai magyarokat Romániától és Magyarországtól egyenlő távolságra elhelyezkedő csoportként fogta fel, a kommunista időszak végén Magyarország átértékelése azon mód által mutatkozik meg, ahogyan a romániai magyar közösség beilleszkedik a „magyarságba”: „A romániai magyarság méltányosnak és természetesnek tartja, hogy fenntarthassa és ápolhassa kapcsolatait a magyar nemzet más részeivel; ez a jog elmélyíti állampolgári hűségünket a szabad, demokratikus Románia iránt.”⁷³ Az elképzelések és elvárások bizonyos változatosságán túl, és túl az anyaországról (Kin-State) alkotott kép összezavarásán a 2000-es évek elején, a bal- és a jobboldal közötti törés elmélyülésének kontextusában, mely törés kihat a kisebbségi kérdések kezelésére Magyarországon, ez a Kin-State hivatkozás középponti jellegű a magyar politikai vállalkozók diskurzusában és az RMDSZ hivatalos dokumentumaiban 1990 után. Végül Erdély, „a mi szülőföldünk”, az „otthon”, a „szűkebb hazánk” hasonlóképpen mozgósítva lesz a képviselendő közösség identitásának körvonalazása érdekében.

Az önrendelkezés horizontján, amelyet – a magyar szereplők tisztázásai ellenére – a román tisztségviselők mint az elszakadás veszélyének hordozóját értelmezik, az autonómia központi hivatkozási pontot képez. Úgy lép be

kára, 1984-ben a következő címmel adott ki egy kötetet: *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984, 280. l.). Lásd: Joó Rudolf (szerk.): *Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről*. MDF, Budapest, 1988. Az 1980-as években a romániai magyarok érdekében mozgósított csoportokról lásd Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Kalligram, Pozsony, 2004, 96–100.

71 A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Ideiglenes Intézőbizottságának kiáltványa. In Bárdi-Éger (szerk.): i. m. 52. Hozzáférhető az alábbi honlapon: <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=158> [megtekintve 2008. június 12-én].

72 Ua.

73 Ua.

a romániai magyar retorikába, mint egy „örökölt evidencia”, több típusú múlt visszhangja: gondoljunk a 16–17. századi Erdélyi Fejedelemségre, az Osztrák–Magyar Monarchiára és az erdélyi románoknak Erdély autonómiája vagy a „román nemzetiség” autonómiája érdekében történő mozgósítására, az alakuló román állam ígéreteire, amelyek az 1918. december 1-i Gyulafehérvári Határozatokat támogatták – mely kimondja Erdély Romániához való visszacsatolását és „nemzeti szabadság[ot ígér] az itt lakó nemzeteknek” –, a két világháború közötti periódusra, amely gazdag volt a magyar elitek által kidolgozott autonómia-tervezetekben. Ezek a hivatkozások 1990–1991-ben az új alkotmányról szóló vita által meghatározott posztkommunista politikai használatban kapcsolódtak össze.

Az 1991. december 8-i népszavazás által elfogadva az alkotmány tanúsodik a román elitek ragaszkodásáról az egységes nemzetállam modelljéhez. Mindazonáltal a 6. szakasz a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek identitáshoz való jogának van szentelve,⁷⁴ és az 59. szakasz (2) bekezdése kimondja azon kisebbségi szervezetek egy képviselői mandátumhoz való jogát, amelyek nem kapják meg a szükséges mennyiségű szavazatot.⁷⁵ Jóllehet más kisebbségek képviselőit képes kielégíteni, ez a megközelítés a „többszempontosságú” állam felfogása által táplált magyar követelések mögött marad, mely felfogás a magyarokat „önálló politikai szubjektumnak, államalkotó tényezőnek s mint ilyen, a többségi román nép egyenjogú társának”⁷⁶ tekinti, egészében beilleszkedve a magyar kultúrnemzetbe. A magyar szereplők csupán marginálisan keresik a más kisebbségek tisztségviselőivel való szövetséget, külön a Német Demokrata Fórummal, amellyel részben osztoznak Erdély „multikulturális múltjának” olvasatában és az *anyaország* (*Kin-State*) iránti érdeklődésükben. De a németek ezentúl egy demográfiai

74 *Constituția României*. Hozzáférhető az alábbi honlapon: http://www.cdep.ro/pls/dic/act_show?ida=1&idl=1&tit=3#t3c1s1a59 [megtekintve 2008. június 15-én]. Az 68/1992. sz. törvény a képviselők és a szenátorok megválasztásáról pontosítja azokat a feltételeket, amelyek között – az alapítványként és nem pártként bejegyzett – kisebbségi szervezetek a képviselői jogot gyakorolják. Egy mandátum megszerzéséhez a szavazatok legkevesebb 5%-át kell begyűjteniük. 2004-ben 10%-ra emelték a küszöböt. Azonfelül emlékeztetünkbe idézhetjük, hogy Románia az első olyan állam, amely ratifikálta a Keretegyezményt a nemzeti kisebbségek védelméről (33/1995. törvény).

75 2007-ben a román állam 18, a Képviselőházban képviselt nemzeti kisebbséget ismert el.

76 Az RMDSZ II. kongresszusának határozatai. In Bárdi–Éger (szerk.): i. m. 84–85, 84. Hozzáférhető az alábbi honlapon: <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=158> [Letöltve: 2008. június 13.].

szempontból csökkentett számú közösséget képviselnek (2002-ben a lakosság 0,27%-át teszik ki). Az RMDSZ vezetői nem helyezkednek bele egy „kisebbségi” logikába, amely a pár tízezres ukrán, orosz/lipován, tatár, török stb. „kis csoportokhoz” közelítené. Nem lép szövetségre a romákkal sem, akik – becslések szerint – többen vannak mint a magyarok (1,5 és 2,5 millió között).⁷⁷ Sem a társadalmi képzetek (a társadalmi megbecsülés hierarchiájában a magyarok továbbra is „magasan” ítélik meg magukat, miközben a romákat, mind a magyar, mind a román lakosság „alacsonyabban” helyezik el), sem a felmerülő nehézségek (a magyar lakosság gazdasági és társadalmi helyzete semmiben sem közös a roma lakosságéval) nem bátorítanak egy ilyen megközelítést. E sajátos identitásbeli képzetet tükrözve vissza 1993. november 14-én az RMDSZ benyújtott a parlamentnek egy törvényt – amely sohasem került megvitatásra – a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről. A cím jelzi az autonómiát követelő magyar közösség és más, „nemzeti kisebbségeknek” minősített kulturális közösségek közötti különbségtételt.

Különbféle értelmezésekre nyitottan, az autonómia ugyanakkor a Szövetség frakcióinak kikristályosodását biztosító egyik vonatkoztatási pontot képezi.⁷⁸ A „radikális” szárny azáltal különböztetődik meg, hogy már 1991-től napirendjére tűzte Székelyföld etnikai-területi autonómiáját. A Szövetség IV. kongresszusán elfogadott programba (Kolozsvár, 1995. március 26–28.) beépül ez, és az autonómia három formáját határozza meg: a személyi-kulturális autonómia, amely lehetővé teszi a kisebbség tagjai számára saját kulturális intézményrendszer felállítását; a helyi autonómia megnyitja az utat a speciális jogállású térségek megalkotásához olyan községek társulása által, amelyekben a nemzeti kisebbség többséget képez, az Európa Tanács 1201-es ajánlásában megálmodott modell szerint;⁷⁹ a területi autonómia a magyar többségű megyékre vonatkozik.

77 A 2002-es népszámláláson 535 140 személy vallotta magát rromának. Institutul Național de Statistică: *Recensămînt 2002*. <http://www.recensamant.ro> [Letöltve: 2008. június 13.].

78 Lásd Antonela Capelle-Pogăcean: *Jeux et enjeux des politiques de l'identité: l'Union démocratique des Magyars de Roumanie à l'heure de l'unité perdue* [Az identitás politikai játéka és tétje: a Romániai Magyar Demokrata Szövetség az eltűnt egység órájában]. In Durandin, Catherine – Carneci, Magda (szerk.): *Perspectives roumaines. Du post-communisme à l'intégration européenne*, L'Harmattan, Paris, 2004, 99–138.

79 Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése által 1993-ban elfogadott ajánlás az egyik legnagyobb lékűbb a kisebbségek irányában. A „kollektív jogokat” említi és megállapítja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek azon jogát, hogy azokban a régiókban, ahol többséget képeznek, „az állam nemzeti törvénykezésével összhangban álló helyi

Az autonómia hangoztatása – amelyet a román elitek határozottan elutasítottak – mindazonáltal 1996 után elhalványul az RMDSZ-vezetők beszédeiben, vagyis azt követően, hogy az RMDSZ első alkalommal bekerült a kormányba. Később a magyar párt megőrzi a politikai döntéshozatal központjához való közelségét, mint a balközép többség külső szövetségese (2000–2004) és a jobbközép koalíció tagja (2004–2008). Ez az opció a szervezetet ellenőrző „méréskeltek” politikai *professzionalizációjának* kedvez, maga után vonva a szimbolikus-történeti regisztertől és a messianisztikus pózoktól való eltávolodást, és az 1990-es évek elején a kisebbségi vállalkozók diskurzusait megalapozó feltevésekhez való kritikai visszatérést. Takács Csaba, a Szövetség egykori ügyvezető elnöke* ezzel kapcsolatban 2003-ban azt nyilatkozza: „[A kommunista rendszer bukása után az] erdélyi magyarság nem vette figyelembe a romániai valóságot, és olyan célokat tűzött ki maga elé, amelyek a közeljövőben elérhetetlenek”.⁸⁰ Ennélfogva a magyar vezetők az RMDSZ-program azon pontjait tűzik zászlójukra, amelyek érdekében a közeljövőben egyetértés születhet a román partnerekkel, és a magyarok kulturális és nyelvi jogait (anyanyelvhasználat a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, kétnyelvű feliratok), saját kulturális és iskolahálózat kiépítését (különös tekintettel a magyar egyetemre, abból a megállapításból kiindulva, hogy az érettségivel rendelkezők körében felülreprezentált magyarok ezzel szemben alulreprezentáltak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők között)⁸¹, valamint a kisebbségek jobb reprezentációját

vagy autonóm közigazgatási szervekkel vagy különleges státussal rendelkezzenek” (a magyar fordítás forrása: http://www.jogtar.mtaki.hu/data_show.php?doc_id=362). Az Európa Tanácsban is vitatott, az etnikaival szemben az autonómia területi alapjait kihangsúlyozó Jog a Demokráciáért Európai Bizottság (Velencei Bizottság) által minimalistán értelmezett ajánlást nem vette át az Európa Tanács által 1995-ben elfogadott Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről. Lásd különösen: Florence Benoît-Rohmer: *La question minoritaire en Europe. Textes et commentaires* [A kisebbségi kérdés Európában. Szövegek és magyarázatok]. Éditions du Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1996.

* A kézirat 2008-ban zárult le. Jelenleg Takács Csaba az RMDSZ megbízott ügyvezető elnöke (*A szerk.*).

80 Túl sok vitát közvetített az RMDSZ. Interjú Takács Csabával a szövetség régi-új ügyvezető elnökével. *Szabadság*, 2003. július 11. <http://archivum.szabadsag.ro/archivum/2003/07/3jul-11t.htm>.

81 1989–2002 között az egyetemi hallgatók körében a magyarság aránya 4,3% körüli maradt, annak ellenére, hogy a magyar beiratkozottak száma a háromszorosára (az 1989–1990-ben regisztrált 7100-ról 2001–2002-ben 24 591-re) nőtt, az intézményes kínálat változatosabbá vált, és a magyar állam által finanszírozásával 2000-ben létre-

óját emelik ki az állami intézményekben. A decentralizáció érdekében tör-
tendő intézkedéseket erőteljesen bátorítják.

Emellett az RMDSZ-vezetőség diskurzusai saját választóik belső, regio-
nális, szociális, nemzedéki megkülönböztetésének progresszív figyelembe-
vételét illusztrálják. 1993-ban a magyar szervezet kedvezően nyilatkozott az
államosított tulajdonok visszaszolgáltatása ügyében, legyenek azok egyéni
vagy közösségi javak. Ez a pont azoknak a magyar csoportoknak és intéz-
ményeknek (különösképpen Egyházaknak) a jelentőségét tükrözi, amelye-
ket a kommunista hatalom létrehozása kezdetén az államosítás érintett. Ez
pedig a kisebbségi szervezet „antikommunista” szerepét táplálta. A 2000-es
évek elején a gazdasági átalakulások felgyorsulásának és a restitúciós folya-
matban megvalósított előnyöknek (amely folyamat mostantól fogva kiterjed
az erdőbirtokra, amelyet a magyar vállalkozók figyelemmel követnek,
számot vetve ennek az erőforrásnak a jelentőségével a Székelyföldön) a ha-
tásaként a magyar szereplők megújítják a gazdasági és szociális diskurzusu-
kat. Specifikus csoportokat céloznak meg, mint amilyenek a fiatalok, a kis-
városok és falvak lakossága (amelyeknek az aránya, a nagyvárosokat érintő
migrációk hatásaként a '90-es években emelkedett)⁸², és különösen a szór-
ványban élő kisebbségi lakosság.⁸³ A növekvő társadalmi érzékenységgel
társuló diskurzus változatossága nem jelenti a Szövetség jobbközép helyze-
tének a feladását, amely a meghirdetett ideológiai pluralizmus és a szerve-
zetben jelenlévő tíz platform, különböző eszméket, elveket osztó csoporto-
sulások (szociáldemokrata, szabadelvű, nemzeti szabadelvű, keresztényde-
mokrata stb.) ellenére uralkodó marad.⁸⁴ A Szövetség ön-megjelenítésére,
főképpen a döntéshozatali folyamatra gyakorolt hatásuk valójában rendkí-
vül korlátozott marad.

jött a „Sapientia” magyar egyetem. Lásd Csata Zsombor: Iskolázottsági esélyegyen-
lőtlenségek az erdélyi magyar fiatalok körében. *Erdélyi Társadalom*. 2004/1. 99–132.
<http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf4287.pdf>. [Letöltve: 2008. május
25.]

82 2002-ben a romániai magyarok 53%-a város lakó. Lásd a Határon Túli Magyarok Hi-
vatala által kiadott: 2006. évi jelentés a romániai magyarság helyzetéről. <http://www.hhrf.org/hmh/?menuid=060204> [letöltve: 2008. május 11.]

83 2003-ban, az RMDSZ ügyvezető elnöksége keretén belül létrejön a szórvány- és szo-
ciális problémákért felelős osztály.

84 Lásd: A Romániai Magyar Demokrata Szövetség szervezeti felépítése. <http://www.rmdsz.ro/script/mainframe.php?lang=hu>. [Letöltve: 2006. augusztus 30.] [2008 vé-
gén az RMDSZ honlapját felújították, az RMDSZ struktúra ezt követően a <http://www.rmdsz.eu/struktura.php> hozzáférhető. – *A szerk.*]

A konzervatív elköteleződés az RMDSZ különböző nemzetközi szervezetekhez való csatlakozásában nyer megerősítést: 1993-tól az Európai Demokrata Unió (European Democrat Union, EDU) tagja, és az Európai Néppárt (European People's Party, EPP) társult tagja 2007. január 1-ig, ezután, Románia EU-csatlakozása folytán, teljes értékű taggá válik. E konzervatív pozicionálás mutatójaként az RMDSZ 2003-as programja az államhatalom mind országos, mind helyi szinten való szerepének csökkentését és a privatizációt kívánja folytatni. Az állammal szemben tanúsított tartózkodás egy olyan kisebbségi ideológiát tükröz, amely az asszimiláló államnemzettel szembeni ellenállást értékesíti, valamint a közösséget és annak középosztályát részesíti előnyben,⁸⁵ a szubszidiaritás elvét helyezve előtérbe. Mégis az állam támogatása szükséges a hegyes székely megyék fejlesztésének előmozdításához, ahol az infrastruktúra, a külföldi befektetések, a megtermelt gazdagság stb. az országos átlag alatt vannak.⁸⁶

A Szövetség diskurzusainak változása észlelhető „erdélyiségének” újrafogalmazásaiban is. Eredetileg történeti és szimbolikus jelleggel bírván, ezentúl jobban megnyilvánuló gazdasági jelentést is hordoz. Az erdélyi gazdasági érdekek védelme a '90-es évek végén bekerült az RMDSZ programjába,⁸⁷ a regionalizációról és/vagy a román állam föderalizációjáról, valamint Erdély ezen belül elfoglalt helyéről folytatott vita kikristályosodása által elősegítve.⁸⁸ Ez egyre nagyobb nyilvánosságra tesz szert az RMDSZ-nek az erdélyi megyei tanácsokban való jelenlétének megfelelően, amelynek tagjait

85 Foglalkozási főcsoportok szerint a magyarság aránya a következő: politikai, gazdasági, érdekképviselői vezetők – 5,44%; értelmiségi és tudományos munkaköri foglalkozások – 4,53%; technikusok, mesterek – 6,21%; irodai és ügyviteli jellegű foglalkozások – 6,13%; szolgáltatási, kereskedelmi jellegű foglalkozások – 7,14%; mezőgazdasági foglalkozások – 3,69%; szakképzett munkások – 8,35%; gépkezelők, szerelők, járművezetők – 7,81%; szakképzettséget nem igénylő foglalkozások – 7,05%; fegyveres szervezetek foglalkozásai – 7,34%; egyéb foglalkozások – 0,34%; első munkahelyüket kereső munkanélküliek – 4,76%; összes foglalkoztatott – 6,14%. Lásd A 2002. évi népszámlálás foglalkozási főcsoportok szerinti román és magyar nemzetiségi adatai: országos adatok. <http://nepszamlalas150.adatbank.transindex.ro/?t=orsz1>. [Letöltve: 2008. május 21.]

86 Lásd: Mi kell a székelyföldi autonómiához? Pénz, pénz, pénz. *Transindex*, 2006. augusztus 28. <http://penz.transindex.ro/?cikk=4619>

87 Horváth István: A migráció hatása a népesség előszámítására. *Magyar Kisebbség*, 2002/4. 24–35. <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=21&cikk=m020403.html>. [Letöltve: 2008. május 28.]

88 Gabriel Andreescu – Gusztáv Molnár (ed.): *Problema transilvană*. Ed. Polirom, Iași, 1999.

1996 és 2008 között arányos zárt listás rendszerben választják, és akiknek a kompetenciáit a különböző alapok (többek között az európai alapok) kezelését illetően megerősítik. Az RMDSZ ily módon a tizenhat erdélyi megye infrastruktúráját biztosító kormányzati erőforrások növelését követeli, és napirendre tűzi az Észak-Erdélyt átszelő autópálya építését (Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Brassó) a Dél-Erdélyen áthaladó, de Székelyföldet megkerülő autópályával párhuzamosan, mely utóbbit az Európai Unió előnyben részesít (4. folyosó).

Az „ifjúságnak” szentelt figyelem ugyanabban a regiszterben szerepel, mint a szimbolikust a modernitással keresztező, a gazdasági-szociális dimenzió és a identitásdimenzió. Ez a hivatkozás a 2000-es évek elejétől fokozatosan jelenik meg a Szövetség vezetőinek a diskurzusaiban, a romániai magyarok demográfiai hanyatlásának és a kivándorlási váagnak a 15–29 évesek körében való erősödésének háttérében. Az etnokulturális hovátartozás kevéssé inspirálja ezt a vonzódást, a „többségiek”, miként a „kisebbségiek”, egyenlő mértékben osztják azt. Az etnikai hovátartozás ezzel szemben meghatározza a célország választását, a magyarok többnyire Magyarországot nevezik meg ebben az összefüggésben.⁸⁹ A „mérsékelt” diskurzus beismeri az RMDSZ kudarcát, amikor el akarta hitetni a magyar fiatalokkal, hogy „érdemes tanulni és fejlődni”⁹⁰ Romániában. Ez a vallo-más árnyalja az óvodától az egyetemig biztosítandó magyar oktatási rendszer fejlődéséért folytatott harc és az Erdélyben maradásra mint közösségi kötelességre összpontosító retorika hatékonyságát. Emellett, a szintén demográfiai visszaeséssel szembesülő Magyarországgal⁹¹ szemben megfogalmazott kritika által, mely egy előnyös ösztöndíjrendszer által vonzotta az erdélyi magyar fiatalokat,⁹² ez a diskurzus szakít az anyaállam és a kisebbség közötti természetes harmónia víziójával, és engedi feltörni az érdekel-téréseket.

89 A magyar fiatalok elvándorlásáról lásd Horváth István: A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. *Korunk*, 2003. február. Hozzáférhető: http://www.korunk.org/2_2002/2_02.htm (letöltés ideje: 2008. május 25); Sorbán Angella - Nagy Kata: „Hazajöttem Magyarországról...”. In Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2001*. Temesvár-Kolozsvár, 2001, 59–78.

90 Túl sok vitát közvetített az RMDSZ. Interjú Takács Csabával a szövetség régi-új ügyvezető elnökével. *Szabadság*, 2003. július 11. <http://archivum.szabadsag.ro/archivum/2003/07/3jul-11t.htm>.

91 Magyarország lakossága az 1989-ben regisztrált 10 568 000-ról 2001-ig 10 197 119-re módosult.

92 Vonzó magyarországi ösztöndíjak. *Szabadság*, 2003. január 29. <http://archivum.szabadsag.ro/archivum/2003/01/3jan-29.htm>.

A diskurzív regiszterek megújulása nem igen feltételezi az autonómiára való hivatkozás feladását, ami a magyar politikai vállalkozók felszólalásainak kötelező rítusát képezi, megőrződik a programjellegű dokumentumokban, és a Szövetség vezetői még erőteljesebben idézik meg 2003 után, mely évet az ugyanazon területen fellépő vetélytárs megjelenése jellemez. A nemzeti kisebbségekről szóló törvénytervezet, amelynek érdekében az RMDSZ 2005-ben a kormányzati partnerekkel és a többi nemzeti kisebbség képviselőivel tárgyalt, és amelynek a megszavazását 2007-ben a parlament akadályoztatja, a kulturális autonómia fogalmát állítja a középpontba. A területi autonómia kérdése az Európai Unióhoz való csatlakozással fellendülő, a régiók létrehozását célzó politikák kontextusában merül fel újra, az RMDSZ egy olyan gazdasági fejlesztési régió létrehozását támogatja, amelynek a határai Székelyföld határaival egybeesnek. Ezek a példák mindenesetre cáfolják a radikalizálódást, amelyet a felüllicitálás (outbidding) tézise feltételezne a politikai kínálat változatossá válásának esetében a kisebbségi helyzetben.

Következtetés

A formai és tartalmi szempontból is módosuló „etnikai” érvelés súlya változó adagolásban járult hozzá az RMDSZ és az MJSZ választási sikerének okaihoz. Az MJSZ tudta alakítani a politikai diskurzusait és irányítani az „etnikai” referensek használatát a politikai alakulat, saját szavazóbázisának fejlődése és az európai szereplők (Európa Tanács, Európai Unió) által biztosított szimbolikus és jogi eszközök függvényében. Bizonyára az identitásdiskurzus fontosabb a Romániai Magyarok Szövetsége, mint az MJSZ számára, de ez utóbbi esetben is megvilágító erejű változatokat ismert, a célzott társadalmi csoportok függvényében. Az RMDSZ és az MJSZ által elfogadott stratégiák mindazonáltal különbözőek. Úgy tűnik, mintha a bolgár kontextusban a többség és kisebbség együttélési feltételeinek a végiggondolása bírna prioritással, mely meghatározott jogokon (oktatás, vallásszabadság) és a politikai és közigazgatási apparátusba való fokozatos beilleszkedésen nyugszik. A magyar elitek képzelt horizontjuk (nem mint kisebbség, hanem mint autonóm közösség), a történelmi vonatkozások, a román állam történelme, Magyarország támogatása által egy másik megközelítésbe illeszkednek: ez a különálló, párhuzamos társadalomként felfogott közösség „kollektív” integrációját célozza meg. Fokozatosan egy részleges elhajlást veszünk észre ebben a megközelítésben, a párhuzamos társadalom imagináriusa és ugyanazon román univerzumba a romániai magyarokat „in-

tegráló” társadalmi dinamikák közötti eltolódás áthidalásának célkitűzésében. Az egymásra következő szociológiai felmérések végső soron megmutatták, hogy az RMDSZ prioritásai (autonómia, magyar egyetem stb.) nem esnek egybe a választók prioritásaival.⁹³ Ez az eltávolodás, a különböző magyar elitcsoportok közötti versengés és az azt kísérő korrupciós vádak új láthatóságával összekapcsolva a kisebbségi szavazók egy fontos részének ráunását táplálja.⁹⁴

Ennélfogva a kisebbségi pártok választási sikerének okait szintén mást kell keresnünk, mint a kisebbségi pártok identitáskínálatában. Bulgáriában, akár csak Romániában, a kisebbségi formációk behelyezkedését megkönnyítették a pártok közötti küzdelem szerveződési módja a politikai színpadon és az ebből származó politikai szövetségek. Különösen a kommunistaellenes és az exkommunista közötti eredeti ellentét körül szerveződő politikai színpad nyújtja az „etnikai törés” sajátos jellegét a politikában. Bulgáriában, a Mozgalom a Jogokért és a Szabadságért napjainkig észlelt sikere vezető elitje, különösen Ahmed Dogan politikai jogosultságának is tulajdonítható, aki 1990-től a Mozgalom elnöke, és aki meghatározó szereppel bírt az MJSZ egységének megőrzésében. Külső megfigyelők által gyakran önké-

93 Culic, Irina - Horváth István - Lazăr, Marius (szerk.): *A romániai magyar közvélemény röntgenképe*. CCRIT, Kolozsvár, 2003, 28.

94 A két párt összehasonlítása a „nemzeti kisebbségek” és az „etnikai kisebbségektől” megkülönböztető tipológiák árnyalására ösztönöz, a csoportok és követeléseik történelmi pályája függvényében. A „nemzeti kisebbségek”, olyan csoportokra vonatkoznak, „amelyek teljes és működőképes társadalmakat képeznek, mielőtt egy nagyobb államba bekebelezné őket”, és olyan követeléseket fogalmaznak meg, amelyek ilyen vagy olyan módon az „önkormányzatiság” (*self-government*) logikájába illeszkednek; az „etnikai kisebbségek” inkább bevándorlás eredményeként jöttek létre, és a „fogadó” társadalomba való beilleszkedés logikájába helyezkedtek bele. A posztkommunista társadalmakra lényegében a „nemzeti kisebbségek” jelensége vonatkozna (a romákat kivéve). A bulgáriai törökök mobilizációs történetiségük által a „nemzeti kisebbségek” logikájába illeszkednek anélkül, hogy az önrendelkezés meghatározó lenne. A „nemzeti kisebbségek” és az „etnikai kisebbségek” közötti folytonosság alakzata ennélfogva hasznosabbnak tűnik, amennyiben az identitásfenomének dinamikai dimenzióját könnyedén elrejtő taxonómiákat megkívánják őrizni. A tipológiákhoz lásd többek között: Will Kymlicka: *Western political theory and ethnic relations*. In Will Kymlicka - Magda Opalski (eds.): *Can Liberal Pluralism be Exported? Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*. Oxford University Press, Oxford, 2001, 13-105, 23.; Will Kymlicka: *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford University Press, New York, 1995.; Gwendolyn Sasse - Eiko Thielemann: *A Research Agenda for the Study of Migrants and Minorities in Europe*. *Journal of Common Market Studies* 43(4), .655-672.

nyeskedéssel vádolva, Dogan szigorú döntéshozatali vertikális előírása által erősítette meg a hatalmát, valamint az ügyvezető hivatal, a központi tanács, a regionális szervezetek és a helyi fórumok felelősségeinek világos elhatárolásával. Azonkívül stratégiája egy dinamikus káder-politikára támaszkodik, mely az oktatásba való befektetésen (többek között a külföldi felsőfokú oktatásban való részvételt lehetővé tevő ösztöndíjak megítélése által) és a fiatalok rekrutációján (az MJSZ ifjúsági Mozgalma jelenleg 16 000 tagot tart számon⁹⁵), illetve az önkormányzati szintű jelöltlistákat illetően az „általános” pártokénál gyorsabb megújulás, és a reményekre jogosító káderek gyors előrehaladásán (a képviselőházban vagy 2001 után a minisztériumokban és kormányzati hivatalokban) alapszik. Így cselekedvén a párt egy gyors társadalmi előrelépési utat szolgáltatott a teljes változásban levő muzulmán és török elit számára. A gazdasági-társadalmi válság kellős közepén az MJSZ befektetése lehetővé tette az előidézett társadalmi lecsúszás hatásainak csökkentését, többek között a kulturális és értelmiségi foglalkozások körében, a piacgazdasághoz való átmenet által. Néhány éve a Mozgalom egyre több olyan kádert vonz, akik a vállalkozási szférából jönnek. A kormányba való belépése 2001-ben ebből a szempontból sarokkövet képezett, előzmények nélküli forrásokat bocsátva az MJSZ rendelkezésére, amelyek által megerősítheti kapcsolatait az új bulgáriai török gazdasági elitel (többek között az építkezés és a turizmus területén).⁹⁶

Romániában az RMDSZ országos megszilárdulása a hatalomnak a Markó Béla körül létrejövő kemény mag és a bukaresti közegbe jól illeszkedő parlamenti csoport körében való koncentrációja, és a különböző tanács-

95 Tchetin Kazak által szolgáltatott adatok, interjú, Sofia, 25.05.2007. Az MJSZ által biztosított ösztöndíjnak köszönhetően a Dijon-i Egyetem nemzetközi jogi szakán diplomázott Kazak azon öt MJSZ képviselő egyike, akik a Mozgalom ifjúsági szervezete országos Tanácsának tagjai. A Törökországba kivándorolt bulgáriai törökök három képviselővel rendelkeznek (a 104 tagból). Lásd: <http://www.dps.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0042&g>. (Letöltve: 2008. június 3-án.)

96 Ez a siker az MJSZ nyilvánosságra hozási stratégiájának része, honlapján a tagjai által betöltött államapparátusbeli felelős tisztségek kimerítő listáját közzéteszi: 3 miniszter (köztük 1 kormányfő-helyettes), 17 miniszterhelyettes (köztük 10 magát bolgár nemzetiségűnek valló bulgáriai állampolgár), 14 kormányzati hivatalban, illetve a diszkrimináció elleni Bizottsághoz és a demográfiai és etnikai kérdésekkel foglalkozó országos Tanácshoz hasonló intézményben elnöki vagy alelnöki pozíciót betöltő személy, 4 prefektus és 22 alprefektus. Lásd <http://www.dps.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0045&n=&vis=>. [Letöltve: 2008. június 29.].

kozó testületeknek a gyengítése árán valósulhatott meg.⁹⁷ A helyi szervezetek ezzel szemben *megőrizték* a jelentőségüket. A politikai, gazdasági, szimbolikus erőforrások növekedése a hatalomban való részvétel által, különböző jogcímen, 1996 óta ezt a fejlődést táplálta, az ellenzék „részleges kihelyezéséhez” járulva hozzá. Ezt úgy foglalta magában, hogy a Szövetség, akár csak az MJSZ esetében, a társadalmi mobilitás eredőjét képezte egy olyan univerzumban, ahol a politikai és a gazdasági logikák közötti átfedés erős marad, ahol a kisebbségi vállalkozók, a többségi szereplők mintájára, a több pozícióban való elhelyezkedést művelték, egyszerre tevékenykedve az RMDSZ-ben, a gazdasági életben, civil szervezetekben stb. Technokrata fiatalok egy csoportja és/vagy sikeres fiatal üzletemberek ily módon, az RMDSZ vezetőségének támogatásával, gyors előrehaladást tapasztaltak meg a román kormányzati és közigazgatási apparátusban, miután a Szövetségben belül áthaladtak a különböző fokozatokon.

Általánosabban: ha az identitás politizálásának dinamikáit vizsgáljuk, ki kell emelnünk, hogy a politikának az etnikainak mondott formációk létrehozásával kezdődő etnicizálása nem bír automatikus, stabil hatással. Az „etnikai párt” fogalma nagyon különböző emberi, politikai és szimbolikus realitásokra vonatkozhat. Klasszikus módon az etnikai pártok mint az etnikai elitiek és káderek, a túlnyomórészt identitás kérések, és egy sajátos, aránylag világosan körülhatárolt közösség felé irányuló mobilizáció közötti konvergencia-pontok vannak meghatározva. Márpedig a bulgáriai MJSZ és a romániai RMDSZ esete azt sugallja, hogy ez a három összetevő nem szükségképpen kapcsolódik össze, sem a stabil interakciók rendszerei szerint, sem az egyértelmű elhatárolások szerint. A többségi nyilvános térben az MJSZ-re irányuló külső szemlélők, országos politikai vitákban a felelős tisztségviselői által alkalmazott diszkurzív regiszter és választási kampányban a lényegében török népességű falvakban és municipiumokban jelmondatra tűzött önmeghatározások csak részlegesen esnek egybe. Az „etnikai párt” kategória elérte, hogy bírálat alá vonható tárgynak tekintsék, és nem egy olyan fogalomnak, amely egyszerre külső és előzetes azokhoz a társadalmi dinamikákhoz képest, amelyeken keresztül létrejön. Érdekes lenne tehát annak kutatása, hogy a politikai vállalkozók mikor, milyen feltételek között határozzák meg magukat etnikai szereplőkként vagy határozódnak meg mások által ekként, és milyen tartalmakat adnak politikai kötelezett-

97 Nevezetesen a Szövetségi Képviselők Tanácsa, az RMDSZ mini-parlamentje. Lásd az RMDSZ alapszabályzatát: <http://rmdsz.ro/alapszabalyzat.php>. [Letöltve 2006. augusztus 30-án.]

ségvállalásuk „etnikai” dimenziójának. Az identitás időszerűvé válásai eltérők lehetnek a vizsgált időbeli dimenziók és fokozatok szerint.

Az utolsó következmény az európai eljárás kihatásaira vonatkozik. Az európai tényező nem csupán a kisebbségi kéréseknek vagy a többségnek a „mérsékelését” idézi elő, de az elindulás alakzataitól, az európai lehetőségeknek a szereplők általi felfogásmódjától, valamint az európai szereplők fokozatos hitelessé válásától függő következményeket is. Bulgáriában és Romániában „Európa” hatása elsősorban a többség és a kisebbség közötti viszonyban észlelhető. Bolgár kontextusban az európai szereplők *monitoring* politikája, szabályai és diskurzusai a kisebbségi politikai vállalkozók általi *felhatalmazás* (*empowerment*) egyik forrását képezik, akik a visszahúzódas állapotából kilépve fokozatosan eljutnak a politikai játékba való beilleszkedés, az diszkrimináció elleni és az elismerésért folytatott harc kifejezettebb kéréseinek értékesítéséhez. A többségi politikai vállalkozók az európai és nemzetközi fórumokat inkább nyomásgyakorló szereplőkként érzik, a kisebbségi politikákat illetően. Különösen a Keretegyezmény a nemzeti kisebbségek védelméről jóváhagyását (1999. február) és a csatlakozási tárgyalások megkezdését követően (2000. március) olyan intézmények felállítását írják elő, amelyek közvetlenül vagy közvetett módon hozzájárulnak a kisebbségi ügyekért való felelősségvállaláshoz, valamint megszabják a kisebbségeknek szánt vagy Bulgáriában való társadalmi-szakmai beillesztésüket célzó programok elfogadását. E kívülről érkező nyomások, a diszkrimináció-ellenes harcnak a bolgár civil szervezetek általi napirendre tűzésével társítva hozzájárulnak az aszimmetria érzésének táplálásához a többségi közvéleményben, a kisebbségek érdekében történő intézkedéseket mint előnyben részesítést vagy „fordított” diszkriminációt élik meg. Ettől eltérően, Romániában az európai csatlakozás mérsékelő hatással bír úgy a többségi szereplőkre (és a nacionalista regiszterhez való folyamodásra), mint a kisebbségekre (és autonómiaköveteléseikre). A '90-es évek elejétől az európai színpadon a kisebbségi kérdés előmozdítójaként fellépő Magyarország által támogatott magyarok eljutnak ahhoz a megállapításhoz, hogy nem rendelkeznek a konszenzuson alapuló európai támogatással sem az autonómia (különösen etnikai-területi), sem a magyar állami egyetem kérdésében. Ugyanez a megállapítás határolja be Magyarország mozgásterét, és befolyásolja a Romániával fenntartott állami kapcsolatokat.

Bulgária és Románia 2007. január 1-én bekövetkező Európai Unióhoz való csatlakozása után (Magyarország 2004. május 1-én csatlakozott az EU-hoz) az EU meggyőző képessége a hanyatlást kockáztatja. A kisebbségi politikai formációk ezt a határidőt azzal a érzéssel várták, hogy ez az újabb

politikai aréna olyan teret biztosít a számukra, ahol a kisebbségi jogokhoz és azok tényleges gyakorlásához kapcsolódó ügyeket megvédhetik, valamint a nemzetállamok fölé emelik. Magyarország politikai szereplői és a romániai (vagy szlovákiai) magyar kisebbségből származók az Európai Unióhoz való csatlakozást mint a „magyar-magyar” egymásra találás új fejezetét ünnepelték. Márpedig, ha az európai szintér egybefoglal, hasonlóképpen feltárja a Magyarország „képzelt közösségét” keresztező feszültségeket: az Európai Parlament magyar választottjai a többszörös hovatartozás dilemmáját tárják fel (a magyar „kultúrnemzet”-hez, különböző államokhoz, különböző parlamenti csoportokhoz stb.). Még általánosabban: nem zárható ki, hogy a bővített Európa erősen kiterjedtnek mutatkozik, ahol a kisebbségek súlya és hangja kevesebb megértésre talál, mint az európai csatlakozáshoz való előkészületi időszakban a nemzeti szintereken.

Fordította: *Györgyjakab Izabella*